

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several TeX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY

NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	44
तृतीयः प्रश्नः	62
चतुर्थः प्रश्नः	79
पञ्चमः प्रश्नः	111
षष्ठः प्रश्नः	147
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	164
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	171
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	177
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	183

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्

प्रथमः प्रश्नः	227
द्वितीयः प्रश्नः	243
तृतीयः प्रश्नः	262

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन्सू॒वरीः॑।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॑ग्नीर्महामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्यसू॒वरीः॑। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पारघ॑म्। अपा॑घ्ना॒मपं
चा॒वर्ति॑म्। अप॑दे॒वीरि॑तो हि॒ता। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताऽश्च। भुव॑नं
देव॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षता॑।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥३॥

[१]

स्मृ॑तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्ट॒यम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व विधा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॑चिमाद॑त्ते।
सर्व॑स्माद्भुव॑नाद॒धि। तस्याः॑ पाकवि॑शेषेण। स्मृ॑तं का॒ल-
वि॑शेष॑णम्। न॒दीव॑ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑थ्स्यन्द॒ते
यथा॑॥४॥

तां नद्योऽ॒भि सं॑माय॒न्ति। सो॒रुः सती॑ न नि॒वर्त॑ते।
ए॒वं ना॒नास॑मुत्था॒नाः। का॒लाः सं॑वत्स॒रः श्रि॑ताः। अणु॑शश्च
म॑ह॒शश्च। सर्वे॑ सम॒वय॑त्रि॒तम्। सतैः॑ स॒र्वैः सं॑मावि॒ष्टः। ऊ॒रुः
स॑न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्स॒रं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॑हद्भिश्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॑वत्स॒रः
प्र॑त्यक्षे॒ण। ना॒धि॒स॒त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ वि॒क्लि॑धः पि॒ङ्गः।

एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकः हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदृतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमः
रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानाः सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो
देवजा इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे
रैजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः।
सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं
सखिविदः सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीः शृणोत्यलकः शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुर्ऋतुना
नुद्यमानः। विनंनादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशंका वल्गाः।
शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूञ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते।
यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये।
विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां
रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं
सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।
आदित्यानां निबोधत। संवत्सरीणां कर्मफलम्।
वर्षाभिर्ददतां सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तन्माऽऽपीत
इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यं इत्यर्थः॥११॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं
नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि।
अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो
जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
योऽस्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
अक्षण्योः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः
प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना
अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।
इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा
आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्चता। नैव देवो न मर्त्यः। न

राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कचन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनश्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिंस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति।
तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रुप्सः। तस्यैषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इ॒या॒नः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः॑। आव॒र्तमिन्द्रः॑ श॒च्या ध॒मन्तम्। उप॒सुहि तं
नृम॒णामथ॑द्रामि॒ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॑रिवृ॒श्चति। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॑र्या॒न्तेवा॑सिनौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।
यो द्रु॒ह्यति। भ्र॑श्यते स्व॒र्गाल्लो॒कात्। इ॒त्यृ॒तुम॑ण्डल॒नि।
सूर्य॑मण्डल॒न्याख्या॑यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं॑ सं॒निर्व॑चनाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो भ्रा॑जः प॒टरः प॒तङ्गः॑। स्व॒र्णरो ज्यो॑तिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॒र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॑हाना
अ॒नप॑स्फुर॒न्त इ॒ति। क॒श्य॒पोऽष्ट॑मः। स म॒हामे॑रुं न
ज॒हा॒ति। तस्यै॒षा भ॑वति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्यप॑ रोच॒नाव॑त्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।

भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।
एकं चाजहत्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टौ त
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं
देव रात्री। क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे
दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो
मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं
परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा
परं मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।
आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो
मध्यममायन्ति। चतुमग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि
वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा।
रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः
प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र

तैऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः
स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं
मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा
भवति। आयस्मिन्सुप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यथ्सर्वं परिपश्यतीति
सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने
नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-

दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्।
अङ्घारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्थसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतुपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।

स॒मा॒नमे॒तदु॒दकम्॥३८॥

उ॒च्चै॒त्यव॒चाह॑भिः। भूमिं॑ प॒र्जन्या॒ जिन्व॑न्ति। दि॒वं
जिन्व॑न्त्यग्र॒य इ॒ति। यदक्ष॑रं भू॒तकृ॑तम्। वि॒श्वे दे॒वा उ॒पास॑ते।
म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तारम्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत। ज॒मद॑ग्निरा॒प्याय॑ते।
छ॒न्दोभि॑श्चतु॒रुत्त॑रैः। राज्ञः॒ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑॥३९॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॒ दिशः॑। तच्छृ॑
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दै॒वीः
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॒पा (३) असो॑म॒पा
(३) इति॑ निगद॑व्याख्या॒ताः॥४०॥

[९]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भूमिः॑। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑
भुज्यू॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑ जग॒तस्प॑ती। जा॒या भूमिः॑
प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॑हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्।
विषु॑रूपे अ॒हनी॒ द्यौरि॑व स्थः॥४१॥

वि॒श्वा हि मा॒या अव॑थः स्वधावन्तौ। भ॒द्रा वा॑ पू॒षणा॑वि॒ह

रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगंतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगतः सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वर्तीभिः।
अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः
षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
आपपूर्णम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं
विदित्वैव। बहुसोम गिरं वशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्त्सोमंतृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वथ्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो
रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ

व॒थ्सौ। अ॒ग्निश्चा॑दि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॑थ्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
अ॒होऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॑वि॒सृष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॑त्रः। वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑। ता
अ॑वि॒सृष्टौ। द॒म्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नीहा॒रश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॒तस्य॑ नीहा॒रः। तौ
ता॒वे॒व प्र॑ति॒पद्ये॑ते। से॒यः रा॒त्रीं ग॑र्भि॒णीं पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒
वा ए॒तदु॒ल्बण॑म्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्ग॑र्भि॒ण्या उ॒ल्बण॑म्।
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया च॑ प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑।
य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑म॒पिय॑न्तं चे॒ति। आ॑दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य
व॒थ्सः। अथ॑ प॒वित्रा॑ङ्गि॒रसः॥४७॥

[१०]

प॒वित्र॑वन्तः प॒रि॒वाज॑मा॒स॑ते। पि॒त॑ेषां प्र॒त्नो अ॑भि॒रक्ष॑ति
व्र॒तम्। म॒हः सं॑मु॒द्रं व॑रु॒णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छे॑कु॒र्धरु॑णेष्वार॒भम्।
प॒वित्रं॑ ते॒ वि॒त॑तं ब्र॒ह्म॑ण॒स्पते॑। प्र॒भुर्गा॑त्राणि॒ पर्य॑षि॒विश्व॑तः।
अ॒त॑प्तत॒नूर्न॑ तदा॒मो अ॑श्रुते। शृ॒तास॑ इ॒द्वह॑न्त॒स्तथ्स॑मा॒शत॑।
ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अ॒स॑तः स॒द्ये त॑त॒क्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्संवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्संवितुर्वृणीमहे। वयं
देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम
मे॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्त्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे
पुंस आहुः। पश्यदक्षणात्रविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स
इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्संवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत्।

ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद् सम्प्रति। न स जातु
जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मार्यादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्त्रेव विद्धि तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता
मे मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च
चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्।
यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्।
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमाऽऽध॑म् सन्ध॑म। आदित्ये
चन्द्र॑वर्णानाम्। गर्भ॑माधेहि॒ यः पुमान्। इतः॑ सि॒क्तः
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारादं॑ जन॑याग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रुद्र॒ उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्म॒र्यते॑ न च
दृश्य॑ते॥५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरिन्द्र॑ हरि॑भिः। या॒हि
म॒यूर॑रोमभिः। मा त्वा केचि॑न्नियेमु॒रि॑न्न पा॒शिनः। द॒ध॒न्वेव॑
ता इ॒हि। मा म॒न्द्रैरिन्द्र॑ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा
मा केचि॑न्नियेमु॒रि॑न्न पा॒शिनः। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि।
अणु॑भिश्च म॑हद्भिश्च॥५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्हरि॑त्व॒माप॑न्नैः। इन्द्राऽऽया॑हि
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॒भ्राष्टि॑वसनः। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।
सं॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वर्णैः॑। नित्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॒व। सु॒ब्रह्म॑ण्योः
सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्राऽऽग॑च्छ॒ हरि॑व आगच्छ
मे॒धाति॑थेः। मे॒ष वृ॑षण॒श्वस्य॑ मे॒ने॥५८॥

गौ॒राव॑स्क॒न्दिन्न॑ह॒ल्यायै॑ जा॒र। कौ॒शिक॑ब्राह्मण
गौ॒तम॑ब्रुवा॒ण। अ॒रु॒णाश्वा॑ इ॒हाग॑ताः। वस॑वः पृथि॒विक्षि॑तः।

अष्टौदि॒ग्वासंसोऽग्नयः॑ । अग्निश्च जा॒तवेदा॑श्चेत्ये॒ते ।
ताम्राश्वा॑स्ताम्र॒रथाः । ताम्रवर्णा॑स्तथाऽसिताः । दण्डहस्ताः॑
खाद॒ग्दतः॑ । इतो रुद्राः॑ पराङ्ग॒ताः ॥ ५९ ॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च
सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना।
अप्सुषा इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च।
कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः।
कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां
चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण
उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि।
ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥ ६० ॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयो॑नीमष्टपु॒त्राम् । अष्टप॑त्नीमिमां मही॑म् । अहं वेद
न मे॑ मृत्युः । न चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत् । अष्टयो॑न्यष्टपु॒त्रम् ।
अष्टप॑दिदमन्तरि॒क्षम् । अहं वेद॒ न मे॑ मृत्युः । न
चामृ॑त्युर॒घाऽऽह॑रत् । अष्टयो॑नीमष्टपु॒त्राम् । अष्टप॑त्नीम॒मूं
दिवम् ॥ ६१ ॥

अ॒हं वेद॒ न मे॑ मृ॒त्युः। न चा॒मृ॒त्यु॒र॒घाऽऽ॒हर॑त्। सु॒त्रा॒मा॒णं
म॒ही॒मू षु। अ॒दि॒ति॒र्द्यौ॑र॒दि॒ति॒र॒न्त॒रि॒क्ष॒म्। अ॒दि॒ति॒र्मा॒ता
स पि॒ता स पु॒त्रः। वि॒श्वे दे॒वा अ॒दि॒तिः प॒ञ्च॒ज॒नाः।
अ॒दि॒ति॒र्जा॒तम॒दि॒ति॒र्ज॒नि॒त्व॒म्। अ॒ष्टौ पु॒त्रा॒सो अ॒दि॒तेः। ये
जा॒तास्त॒न्वः परि॑। दे॒वां (२) उप॑प्रे॒त्स॒स॒भिः॥६२॥

प॒रा मा॒र्ता॒ण्ड॒मास्य॑त्। स॒स॒भिः पु॒त्रैर॒दि॒तिः। उप॑प्रे॒त्पू॒र्व्यं
यु॒गम्। प्र॒जायै॑ मृ॒त्यवे॑ त॑त्। प॒रा मा॒र्ता॒ण्ड॒माभ॑र॒दि॒तिः।
ता॒ननु॑क्र॒मि॒ष्या॒मः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॒र्य॒मा च॑।
अ॒श्वश्च॒ भग॑श्च। इन्द्रश्च॒ वि॒वस्वा॑श्चे॒त्ये॒ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॒चि॒षत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः॥६३॥

[य॒था॒स्था॒नं ग॑र्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नु॒देति॑। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दायो॒देति॑।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा म॑म प्रा॒णाना॒दायो॒दगाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति॑। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्तमे॑ति॑। मा मे॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा म॑म प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ

य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापरिष्ठाः।
असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा
मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि
नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति
च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत्
मोत्सृपत्॥६५॥

इमे मासाश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति
चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम
प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां
प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्।
मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। अयं संवत्सरः। सर्वेषां
भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप
मोत्सृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति
च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप

मो॒त्सृ॒प। इ॒य॑ र॒त्रिः। स॒र्वेषां॑ भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्र॑स॒र्पति॑
चो॒त्स॒र्पति॑ च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॑मं
प्रा॒णैरपंप्र॑सृ॒प मो॒त्सृ॒प। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। ए॒तद्वो मि॑थुनं मा
नो मि॑थुनं री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपु॒रुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्यानां॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
स॒तां स॒त्याना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
अभि॑धू॒न्वता॑मभि॒घ्नता॑म्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्यानां॑
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॒वत्स॑रस्य स॒वितुः॑। आदि॒त्यस्य॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। र॒श्मयो॑ वो मि॑थुनं मा
नो मि॑थुनं री॒द्वम्॥६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। भ्रा॒जस्य॑ स्थाने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒टरस्य॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒तङ्ग॑स्य

स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ
भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रोद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्रैरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं

मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥७४॥

[२०]

आप॑मापा॒मपः॑ सर्वाः॑ । अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः ।
 अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च । स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑ । वा॒य्वश्चा॑
 रश्मि॒पत॑यः । मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः । दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः ।
 पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत । महाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः । म॒हसो॑ म॒हसः॑
 स्वः ॥ ७५ ॥

दे॒वीः पर्ज॑न्य॒सूव॑रीः । पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत । अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
 रक्षः॑ । अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम् । अपा॑घ्रा॒मप॑चाव॒र्तिम् ।
 अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त । वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताश्च॑ । भु॒वनं॑ दे॒वसू॑व॒रीः ।
 आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम् । योनि॑नो॒र्ध्वमु॑दी॒षत ॥ ७६ ॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः । भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः ।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑ । व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑ ।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः । स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः ।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः । स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु ।
 के॒तवो॑ अरु॑णासश्च । ऋ॒षयो॑ वात॑र॒शनाः॑ । प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑
 हि । स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑म् । शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु ।
 दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः । सु॒मृडी॒का सर॑स्वति । मा ते॒ व्योम॑
 स॒न्दृशि ॥ ७७ ॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद।
आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
भवति। यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत
आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत
आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं
वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमसं आयतनं वेद। आयतनवान्

भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवत्सरस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयंसन्। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो

रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः।
तैऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा।
अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्वि-
हायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं
चीयते। असौ भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा
आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः
पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैनुन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मासमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।

मम वैत्वङ्मासा समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य
पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्।
भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समभूः। त्वमिदं
पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायाऽऽपः॥१३॥

अञ्जलिनां पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः
केतुरुत्तरत उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र
उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्।
एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा
दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताम्योऽसुरा रक्षांसि

पिशा॒चाश्चो॑दतिष्ठन्। तस्मा॒त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्क्षो॑ हि ते
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१६॥

आपो॑ ह॒ यद्धृ॑हतीर्गर्भ॒मायन्। दक्षं॑ दधा॒ना ज॒नय॑न्तीः
स्वय॑म्भुम्। तत॑ इ॒मेध्य॑सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः॑। अ॒द्ध्यो॑ वा इ॒दं
सम॑भूत्। तस्मा॑दि॒दं सर्वं॑ ब्रह्म॑ स्वय॑म्ब्विति॑। तस्मा॑दि॒दं
सर्वं॑ शिथि॑लमि॒वाऽध्रु॑वमिवाभवत्। प्र॒जाप॑तिर्वाव
तत्। आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। तदे॒वानु॑प्रावि॑शत्।
तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१७॥

वि॒धाय॑ लो॒कान् वि॒धाय॑ भू॒तानि॑। वि॒धाय॑ सर्वाः॑
प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑। प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा ऋ॑तस्य॑।
आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑म॒भि संवि॑वेशेति॑। सर्व॑मे॒वेदमा॑त्वा।
सर्व॑मव॒रुद्ध॑। तदे॒वानु॑प्रवि॑शति। य ए॒वं वेद॑॥१८॥

[२३]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृह्णाति। च॒त्वारि॒ वा अ॒पां रू॒पाणि॑।
मेघो॑ वि॒द्युत्। स्त॒नयि॑तुर्वृष्टिः॑। ता॒न्येवाव॑रुन्धे। आ॒तप॑ति
व॒र्ष्या गृह्णा॑ति। ताः पु॒रस्ता॑दुप॑दधाति। ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॑स्या
आपः॑। मुख॑त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॑समव॑रुन्धे। तस्मा॑न्मुख॑तो

ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता
वै तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्माद्वक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्वृत्तीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति।
दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः।
अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे।
तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्।
तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।

प्रतिष्ठा९ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्रीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा९
सर्वत्वाय। पुष्करपर्ण९ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो
वै पुष्करपर्णम्। सत्य९ रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे।
अथो॑ स्वर्गस्य॑ लोकस्य॑ समष्ट्यै। आपमापामपः
सर्वाः॑। अस्मादस्मादितोऽमुतः॑। अग्निर्वायुश्च॑ सूर्यश्च॑।
सह सञ्चस्करद्विया॑ इति। वाय्वश्चा॑ रश्मिपतयः॑। लोकं
पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति।
पञ्चचितय॑ उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः॑। यावानेवाग्निः॑। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा॑ वै विराट्। तस्या॑
वा इयं पादः॑। अन्तरिक्षं॑ पादः॑। द्यौः॑ पादः॑। दिशः॑ पादः॑।

प॒रोर॑जाः पादः। वि॒राज्ये॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।
य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का
उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒होत्रे॑ दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे
चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। अथ
ह स्मा॑हारुणः स्वा॒यम्भुवः॑। सा॒वित्रः॑ सर्वोऽ॒ग्निरि॒त्यन॑नुषङ्गं
मन्या॑महे। नाना॒ वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं
चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं
चि॑नुते। चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
वैश्व॑सृजम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
वृषा॑णौ सꣳस्फालयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॒न्नानु॑षज्यः।
सो॒त्तर॑वेदिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वेद्याꣳ ह्य॒ग्निश्ची॑यते॑।
प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरश्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनन्भ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानु॑कं भु॒वना सी॒षधे॑म। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च दे॒वाः। य॒ज्ञं
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सह सी॒षधा॑तु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॒ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॒हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒तिमु॑ञ्चस्व॒ स्वां पु॒रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वाय॒म्भुवाः॑। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते ख्या॒स्मं ती॑रिषत्। उ॒त्तिष्ठ॑त॒ मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। युवा॑ सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्म॑यः को॒शः। स्व॒र्गो
लो॒को ज्यो॑तिषाऽऽवृ॑तः। यो वै तां॑ ब्र॒ह्म॑णो वे॒द।
अ॒मृते॑नाऽऽवृ॑तां पु॒रीम्। तस्मै॑ ब्र॒ह्म च॑ ब्र॒ह्मा च॑। आ॒युः
की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ हरि॑णीम्। य॒शसा॑
सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं हिर॑ण्म॒यीं ब्र॒ह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॒यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॑की।
इ॒ह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॑वा॒सुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री

मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं
च ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्यत्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वयः। अकृष्टा
ये च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहितः॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः।

परिबाधः श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान्
वाच्यायया सह। अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्।
मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय
सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो
यवसमिच्छतु। इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे। हृदो
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां
कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रोऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। ति॒रोऽधे॑हि
सप॒त्नान्नः॑। ये अपोऽश्न॑न्ति केच॒न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वै॑श्रव॒णः।
रथ॑ꣳ सहस्र॑वन्धुरम्। पुरु॑श्चक्र॑ꣳ सह॑स्राश्वम्। आस्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमाव॑हन्ति। धनं॑ गावो॒ हस्ति॑
हि॒र॒ण्य॒मश्वान्॑॥१२४॥

असा॑म सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र्श॒ने च॑ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गि॒रौ।
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑ग॒मुन्ता॑। स॒ꣳहा॒र्यं न॒गरं॑ तव॑। इति॑ मन्त्राः॑।
कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ बलि॑ꣳ हरे॑त्। हि॒र॒ण्य॒नाभ॑ये
वि॒तु॒दये॑ कौबे॒राया॑यं ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ बलिꣳ ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः। ब्रा॒ह्म॒णा वय॑ꣳ स्मः। नम॑स्ते
अस्तु॑ मा मां हिꣳसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्नि॑मादधी॒त। यस्मिन्ने॒तत्कर्म॑ प्र॒युञ्जी॑त। ति॒रोऽधा॑ भूः।
ति॒रोऽधा॑ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॑ स्वः। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॑ स्वः। सर्वे॑षां
लो॒का॒ना॒माधि॑पत्ये॒ सीदे॑ति। अथ तमग्नि॑मिन्धी॒त।
यस्मिन्ने॒तत्कर्म॑ प्र॒युञ्जी॑त। ति॒रोऽधा॑ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑

भुवः स्वाहा॥ तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॥ तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा॥ यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत।
परः सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवधीत्।
मयि स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं
वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।
कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय
नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठा
शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा
भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।

चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
 औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्माँमैत्विन्द्रियमि-
 त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
 अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सँस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवँस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
 तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँ सँस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजंत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्

प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
 नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तु ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
 यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-
 ऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः
 पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं
 विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि
 मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन
 पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन्
 कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति
 ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्वैवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम् आदित्यास्तस्मान्मा
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-
 मूदिमा तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
 चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिमा। सजातशंसादुत

जामिश॑सा॒ज्याय॑सः श॑सा॒दुत वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
देव॑कृतं॒ यदेन॑स्तस्मा॒त् त्वम॑स्मा॒ज्जात॑वेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शिश्रै॑र्यदनृ॒तं
चकृ॑मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑देन॑सो गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
चकृ॑म या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॑मोच। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
ज्योति॑षा ज्योति॑रानशा॒न आ॑क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्र॒तीत्तं मये॑ह
येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो भ॑वामि
जीव॑न्ने॒व प्रति॒ तत्ते॑ दधामि। यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑शसा॒तिक्रामा॑मि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इमं॑ मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॑हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा स॒ञ्जग॑र॒ जने॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्र॑श्च संविदा॒नौ प्रमु॑ञ्चताम्। यद्ध॑स्ता॒भ्यां
च॒कर॑ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॑श्या
च॒ राष्ट्र॑भृच्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॑श्ये
राष्ट्र॑भृत्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यदक्ष॑वृत्तम॒नुदत्त॑मे॒तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒

इत्थ॑स॒मानो॑ य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हेळ॑
 उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं॑ नो॒ अग्रे॑ स त्वं
 नो॒ अग्रे॑। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ नि॒स्वनः॑।
 तेऽ(१)स्म॒द्यक्ष॑म॒मना॑गसो दू॒रादू॒रम॑ची॒चत॑म्। निर्य॑क्ष॒मम॑ची॒चते॑
 कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॒थ्समृ॑च्छा॒तै तम॑स्मै
 प्र॒सु॒वाम॑सि। दुःश॒ःसा॒नुश॒ःसा॒भ्यां घ॒णेना॑नु॒घणेन॑ च।
 तेना॒न्योऽ(१)स्म॒थ्समृ॑च्छा॒तै तम॑स्मै प्र॒सु॒वाम॑सि। सं वर्च॑सा
 पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ सः शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
 अत्र॑ विद॒धातु॑ रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण
 आया॑ति॒ परा॑यक्ष्मं सु॒वामि॑ ते। आ॒युर्दा॑ अ॒ग्रे ह॒विषो॑
 जुषा॑णो घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
 गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादि॒मम्। इ॒मम॑ग्न॒ आयु॑षे वर्च॑से
 कृ॒धि ति॒ग्ममो॑जो॒ वरु॑ण॒ सः शि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते
 शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा ज॑रदष्टि॒र्यथा॑ऽस॒त्। अ॒ग्न आ॒यूँषि॑
 पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्।

अग्ने॑ पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑
पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्नि॒र्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाश्च॑जन्यः॒ पुरो॑हितः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अग्ने॑ जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्धौ। सह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॒स्यमा॑नो व॒यं स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अग्ने॑ यो नोऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो
जिघा॑स॒ति। तां॑ स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अग्ने॑
यो नोऽभि॒दास॑ति॒ समा॑नो यश्च॒ निष्ठ॑यः। तं व॒यं स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॑ श॒पाद॑श॒पतो॑ यश्च॑ नः॑ श॒पतः॑ श॒पात्। उ॒षाश्च॑
तस्मै॑ नि॒मृक्क॒ सर्वं॑ पा॒पं स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॑
यो र॒णो म॒र्तोऽभि॒दास॑ति॒ देवाः॑। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा
तस्यो॑च्छे॒षि किं॑ च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॒ जात॑वेदो॒ यं चा॒हं द्वेष्टि॑
यश्च॒ माम्। सर्वा॑स्तान॒ग्ने स॒न्दह॑ यांश्चा॒हं द्वेष्टि॑ ये च॒
माम्। यो अ॒स्मभ्य॑मरा॒तीया॑द्यश्च॑ नो॒ द्वेष्ट॑ते॒ जनः॑। नि॒न्दाद्यो॑

अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सःशितं मे
 ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतांसु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथ्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथ्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृभ्णीत विद्वान्प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं
 तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

त॒तं त॒न्तु॒मन्वे॒के अनु॒ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्य॒माय॑नवत्।
 अ॒बन्ध्वे॒के द॑द॒तः प्र॒यच्छा॑द्दातुं॒ चेच्छ॑क्र॒वा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।
 आ॒र॒भे॒थाम॑नु स॒र॒भे॒था॒ऽस॒मानं॑ प॒न्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पू॒तं परि॑विष्टं॒ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गो॒त्राये॑ह जा॒याप॑ती स॒र॒भे॒थाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृ॒थि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॒ऽसि॑म।
 अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्य उ॒न्नो न॑ेषद्दुरि॒ता या॑नि
 च॒कृ॑म। भू॒मि॒र्मा॒ताऽदि॑ति॒र्नो ज॒नि॒त्रं भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्ष॒मभि॑श॒स्त
 ए॒नः। द्यौ॑र्नः पि॒ता पि॑तृ॒याच्छं॑ भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॑वि॒ध्सि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वा॒या॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गै॑र॒हुताः॑ स्व॒र्गे तत्र॑ प॒श्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्य॒नृते॑न दे॒वा दा॑स्यन्न॒दा॑स्यन्न॒त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑
 च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॑ग्नि॒र्मा तस्मा॑द॒नृणं॑ कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑न्नि
 बहु॒धा वि॑रूपं॒ वासो॑ हि॒र॒ण्यमु॑त गा॒म॒जाम॑वि॒म्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॑ग्नि॒र्मा
 तस्मा॑द॒नृणं॑ कृ॒णोतु॑। यन्म॒या म॑न॒सा वा॒चा कृ॑त॒मेनः॑
 कदा॒चन॑। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॑ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थ

यथातथम्॥१०॥

[६]

वा॒त॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॒ष॒यः श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्धि॒नो
ब॑भू॒वुस्तानृ॑ष॒योऽर्थ॑मा॒य॒ऽस्ते नि॒लाय॑म॒चर॒ऽस्तेऽनु॑प्रवि॒शुः
कू॒श्मा॒ण्डा॒नि ता॑ऽस्तेष्वन्व॑विन्द॒ञ्छ्रद्ध॑या च॒ तप॑सा च॒
ता॒नृष॑योऽब्रुवन्क॒था नि॒लाय॑ च॒रथे॑ति॒ त ऋ॒षी॑नब्रुवन्त्र॒मो
वोऽस्तु॒ भग॑वन्तोऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः स॒पर्या॑मेति॒
ता॒नृष॑योऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेप॒सः स्या॑मेति॒ त
ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्वै॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒न्नृण॑म॒हं
ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॒तैराज्यं॑ जुहु॒त वैश्वान॑राय॒
प्रति॑वेदयाम् इत्युप॑तिष्ठ॒त यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒-
स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैरजु॑हवुस्तेऽरे॒पसो॑-
ऽभ॒वन्क॒र्मादि॑ष्वेतैर्जु॒हुयात्पू॑तो दै॒वलो॒कान्ध॒सम॑श्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑हुया॒द्योऽपू॑त इ॒व म॒न्येत॑ यथा॑ स्ते॒नो
यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॑ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑
यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो

दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति
 यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः
 संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
 माऽसमंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
 धानाः सक्तू घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वीऽस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्बभ्यानर्षत्
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त

यदृचोऽध्यर्गीषतु ताः पयंआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मैदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[१]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
 करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिं हरति
 तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः
 सन्तिष्ठते यथस्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा
 तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः कूल्या अस्य
 पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या
 यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः
 कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मैदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति

यदृचोऽधीते पयं आहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यथ्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
 नाराशंसिर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श
 उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत
 उपवीर्योपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य
 सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य
 यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन
 यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं पाणिं
 पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
 नाराशंसिः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो

यद्दुर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् संविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्नोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत् दिवा नक्तं वेति हं
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो

यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
 चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-
 द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
 हविः स्तनयिष्वर्षद्वारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्वारो
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
 नाकं रोहत्युत्तमः संमानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
 वित्तस्य पूर्णां ददथ्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजः३ स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः३
 स्वाध्यायमधीते सर्वा॑ल्लोकाञ्जयति सर्वा॑ल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाः३
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः३ सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदी३ शृणोत्यलकः३ शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वाः३ समभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
 तृतीयं च हः३ समिति यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि

ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे
नमस्कुर्यान्नाश्वीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यंत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो

ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्याया॑ ५ रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं
माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोत
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वः ५ सर्वतनुर्भूत्वा
सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं

प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरहृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नौ भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
 शिशुकुमाराय नमः ॥ २३ ॥

[११]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः ऊर्ध्वायै दिशे

याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः।
केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।
प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम
ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृमणन्धाथस्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥—————[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥—————[२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।

सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्तं
इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥

[३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी९ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृध९ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥

सूर्यं ते नव॥

[४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा
अग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च
यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्यं उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।
विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः
सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।
नमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥

[५]

वाग्योता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नवं॥

[६]

ब्राह्मण एकं होता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमा षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अ॒ग्निर्य॒जुर्भिः॑। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्रं॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑॥ अङ्गि॑रसो धिष्णि॑यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
सदोह॑वि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्ष॑णीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑॥
अदि॑तिर्वेद्या॑। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्ट्रे॑ध्मेन॑। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आ॒ज्येन॑। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गीथेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒ह॒ः श्रद्ध॑या॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रैरेकं च॥—————[८]

सेनेन्द्र॑स्य। धेना॒ बृह॑स्पतैः॑। प॒त्थ्या पू॒ष्णः। वाग्वा॒योः।
दी॒क्षा सोम॑स्य। पृथि॒व्यग्नेः॑। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः॑। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑।
मि॒त्रस्य॑ श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्रसू॑तिः। सूर्य॑स्य मरी॑चिः। च॒न्द्रम॑सो
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरुन्ध॒ती। प॒र्जन्य॑स्य वि॒द्युत्। चत॑स्रो
दिशः॑। चत॑स्रोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अहं॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च

वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणाय श्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः

प्र॒त्न॒था॒ ना॒क॒मा॒रु॒हत् । दि॒वः पृ॒ष्ठं भ॒न्द॒मानः सु॒म॒न्म॒भिः ।
स पू॒र्व॒व॒ज्जन॑य॒ञ्जन्त॑वे॒ धन॑म् । स॒मा॒न॒म॒ज्ज्मा॒ परि॑याति
जा॒गृ॒विः । रा॒जा त्वा व॑रु॒णो न॑यतु दे॒वि दक्षि॑णे वै॒श्वान॑राय॒
रथ॑म् । तेना॑मृ॒त॒त्वम॑श्याम् । व॒यो दा॒त्रे । म॒यो म॒ह्यम॑स्तु
प्रति॑ग्रही॒त्रे ॥ १८ ॥

क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात् । का॒मः का॒माय॑ । का॒मो दा॒ता ।
का॒मः प्रति॑ग्रही॒ता । का॒मः स॒मु॒द्र॒मा वि॑श । का॒मेन॑
त्वा प्रति॑गृह्णामि । का॒मे॒तत्तै॑ । ए॒षा ते॑ का॒म दक्षि॑णा ।
उ॒त्ता॒न॒स्त्वाङ्गी॑र॒सः प्रति॑गृह्णातु ॥ १९ ॥

दा॒ता पु॒रु॒ष॒मपः॑ प्रति॑ग्रही॒त्रे न॑व॒ च ॥ [१०]

सु॒व॒र्णं घ॒र्मं परि॑वेद वे॒नम् । इन्द्र॑स्या॒त्मा॒नं द॑श॒धा च॑रन्तम् ।
अ॒न्तः स॑मु॒द्रे म॑न॒सा च॑रन्तम् । ब्र॒ह्म॒न्वा॒विन्द्र॑द्व॒शं हो॑ता॒र॒मर्णे॑ ।
अ॒न्तः प्र॑विष्टः शा॒स्ता ज॑ना॒नाम् । ए॒कः स॒न्ब॒हु॒धा वि॑चारः ।
श॒त॑ शु॒क्राणि॑ यत्रै॒कं भ॑वन्ति । स॒र्वे वे॒दा यत्रै॑कं भ॑वन्ति । स॒र्वे
हो॒ता॒रो यत्रै॑कं भ॑वन्ति । स॒मा॒न॒सी॒न आ॒त्मा ज॑ना॒नाम् ॥ २० ॥

अ॒न्तः प्र॑विष्टः शा॒स्ता ज॑ना॒नाः स॒र्वा॒त्मा । स॒र्वाः
प्र॒जा यत्रै॑कं भ॑वन्ति । च॒तुर्हो॑ता॒रो यत्र॑ स॒म्पदं॑ गच्छन्ति

देवैः। स॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम्। ब्रह्मेन्द्र॑म॒ग्निं
जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मानं॑ सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म्।
चतु॑र्होतारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृप्तम्। वा॒चो वी॒र्यं॑ तप॒साऽन्व॑विन्दत्।
अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑रं॒ रूपा॑णि वि॒कुर्वन्त॑
विप॒श्चिम्॥ २१॥

अ॒मृत॑स्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑तं
गुहा॑सु। अ॒मृते॑न क्लृप्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
निचि॑क्युः। श॒तं नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॑ वि॒श्ववारः॑। वि॒श्वमि॑दं
वृ॒णाति॑। इन्द्र॑स्या॒त्मा निहि॑तः प॒ञ्चहो॑ता। अ॒मृतं॑ दे॒वाना॑मायुः
प्र॒जाना॑म्॥ २२॥

इन्द्र॑र॒ राजा॑नं॒ सवि॑तारमे॒तम्। वा॒योरा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
निचि॑क्युः। र॒श्मिं र॑श्मीनां मध्ये॒ तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑
प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑।
अनि॑र्भिण्णः सन्न॒थं लो॒कान् वि॒चष्टे॑। यस्या॑ण्डको॒शं
शुष्म॑मा॒हुः प्रा॒णमु॒ल्बम्॑। तेन॑ क्लृप्तोऽमृते॑ना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑
को॒शं रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानी॑ वि॒राज॑म्॥ २३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न
 किलाविविधसे। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
 मनसोत क्लृप्ताः। तः षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।
 ऋतस्य पदे कवयो निपा॑न्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
 अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
 देवाः। इन्द्रस्यात्मानः शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशैः। सप्तहोता सप्तधा विकृ॑तः।
 परेण तन्तुं परिषि॑च्यमानम्। अन्तरा॑दित्ये मनसा चरन्तम्।
 देवानां हृदयं ब्रह्मान्व॑विन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्ज॑भार। अर्कः
 श्रोत॑न्तः सरिरस्य मध्ये॑। आ यस्मि॑न्सप्त परे॑वः। मेह॑न्ति
 बहुलाः श्रियम्। बहु॒श्वामिन्द्र गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहुलाः श्रियम्। स हरि॑र्वसुवित्त॑मः। पेरु॑रिन्द्राय
 पिन्व॑ते। बहु॒श्वामिन्द्र गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहुलाः श्रियम्।
 मह्य॑मिन्द्रो निय॑च्छतु। शतः शता अस्य यु॑क्ता हरी॑णाम्।
 अ॒र्वाडा या॑तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रमः॑हमाणो बहुलाः
 श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्दधा॑तु। हरिः॑ पत॒ङ्गः

पट॒री सु॒पूर्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॒रं
द॑दातु। प॒ञ्चारं॑ च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिः स॒रि॒रस्य॑
म॒ध्ये। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॒रं
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति रथ॒मेक॑चक्रम्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वहति स॒प्तना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॒जर॒मन॑र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदुर॒ग्रे। तपो॑
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं ब॒लमो॑र्जश्च जा॒तम्। तद॒स्मै
दे॒वा अ॒भि स॒न्नम॑न्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां
ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः प॒रमे॒ व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
श॒तः स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि ना॒व्याना॑म्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
परि॒ सर्व॑मिदं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्ध॑नानि। अ॒स्माकं॑ ददातु।
श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॒न्मह्यं॑ प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
प॒त॒ङ्गम॒क्तम॑सुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मु॒द्रे अ॒न्तः क॒वयो॑
विच॑क्षते। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒त॒ङ्गो वाचं॑ मन॑सा
बिभ॑र्ति। तां ग॒न्धर्वो॑ऽवद॒द्गर्भं॑ अ॒न्तः। तां द्योत॑मानाः स्व॒र्यं

मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपा॑न्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ता॑ अग्रे
प्रमु॑मोक्तु देवः॥ ३०॥

प्रजाप॑तिः प्रजया॑ संविदानः। वी॒तः॑ स्तु॑केस्तुके।
युवम॑स्मासु नियच्छ॑तम्। प्र प्र॑ यज्ञप॑तिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो॑ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा॑
सप्तानामि॒ह रन्ति॑रस्तु। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑
सुवीर्या॑य। य आ॑रण्याः पशवो॑ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। वा॒युस्ता॑ अग्रे प्रमु॑मोक्तु देवः। प्रजाप॑तिः
प्रजया॑ संविदानः। इडा॑यै सृ॒प्तं घृ॒तव॑च्चराच॒रम्। दे॒वा
अन्व॑विन्द॒न्गुहा॑ हितम्। य आ॑रण्याः पशवो॑ विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा॑ सप्तानामि॒ह रन्ति॑रस्तु।
रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑ सुवीर्या॑य॥ ३१॥

आ॒त्मा जना॑नां विकु॑र्वन्तं विप॑श्चिं प्रजा॑नां वसु॑धानां वि॒राजं॑ चरन्तं गोम॑तीं मे नियच्छ॑त्वेकचक्रं
व्योम॑न्मा॒यया॑ देव एक॑रूपा अ॒ष्टौ च॑॥ [११]

स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं॑
वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वा। अत्य॑तिष्ठद॒शाङ्गु॑लम्। पुरु॑ष ए॒वेदः॑ सर्व॑म्।

यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति।
एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाँश्च पूरुषः॥ ३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ ३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥ ३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः
सम्भूतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे

तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कृतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां
अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः

समंवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥ _____ [१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो म्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो

जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑क॒मह॑र्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒दमे॑व प्रा॒र्थः।
यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु पू॒र्व्येषु॑। त्वा॒मापो॑
अनु॑ सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाहꣳ॑ समि॑न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॑ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूननु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वामस्तु शृ॒णुतꣳ॑ ह॒वं मे। प्रा॒णापा॑नावजि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।
ह्वया॑मि वां ब्रह्म॒णा तू॑र्तमे॒तम्। यो मां॑ द्वेष्टि॒ तं ज॑हितं
यु॒वाना॑। प्रा॒णापा॑नौ संवि॒दानौ॑ ज॑हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑सा॒थाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संवि॒दानौ॑। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ॑ ह॒नामि॑।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आब॑भूव। यं यं॑ ज॒जान॑ स उ॑ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वै
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॑गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।
यद्दे॒वान्प्रा॑ण॒यो न॑वः॥४४॥

एकं प्रजानांङ्गसाथां नवं॥—————[१४]

हरि॒५ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्व॒स्येशा॑नं वृ॒षभं॑
मंती॒नाम्। ब्र॒ह्म स॑रू॒पम॑नु॒मेद॑मागा॑त्। अ॒यं न॒ मा
वि॒व॒धी॒र्वि॒क्र॑मस्व। मा छि॑दो मृ॒त्यो मा व॑धीः। मा मे॒
बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्र॑मो॒षीः। प्र॒जां मा मे॑ री॒रिष॑ आ॒युरु॑ग्र।
नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम। स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑
मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अ॑शृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒न॒य॒न्पु॑नः। का॒मे॒न मे॒
का॒म आ॑गा॑त्। हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। य॒द॒मी॒षा॑म॒दः प्रि॒यम्।
त॒दै॒तू॒प॒मा॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॑न्था॑म्। य॒स्ते स्व
इ॒त॒रो दे॒व॒या॒ना॑त्। चक्षु॑ष्म॒ते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा॒५
री॒रि॒षो मो॑त वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं म॑न॒सा व॑न्द॒मानः॑। ना॒ध॒मा॒नो
वृ॒षभं॑ च॒र॒षणी॑नाम्। यः प्र॒जा॒ना॑मे॒क॒रा॒ण्मा॑नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं
य॒जे प्र॑थ॒म॒जा॒मृ॒त॒स्य॑॥४६॥

मृ॒त्यवै॑ वी॒रा॒५श्च॒त्वा॒रिं च॑॥—————[१५]

त॒र॒णि॑र्वि॒श्व॒द॒र्श॑तो ज्योति॒ष्कृ॑द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि
रो॒च॒नम्। उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तोऽसि॑ सूर्या॒य त्वा॒ भ्राज॑स्व॒त ए॒ष ते॒

योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा

संया॒साय॒ स्वाहो॑द्या॒साय॒ स्वाहा॑ऽवया॒साय॒ स्वाहा॑ शु॒चे
 स्वाहा॑ शोका॒य स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
 ब्रह्म॒हत्या॒यै स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑ ५ संन्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्रा प॒शुप॑तिः
 स्थूल॑हृद॒येना॒ग्निः हृद॑येन रु॒द्रं लोहि॑तेन श॒र्वं म॑त॒स्त्राभ्यां॑
 महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषिष्ठ॒हनः॑ शिङ्गी॒निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छं॑ योरावृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑
 स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
 शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो

मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं

प्रा॒शूर्भ॑वा॒ सचा॑। प्रै॒तु ब्र॒ह्म॑ण॒स्पतिः॑। प्र दे॒व्येतु॑ सू॒नृता॑।
 अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राधसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वीं
 द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थाम्। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
 शि॒रः॥३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒य॒त्यग्रं॑ आ॒सीः।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑
 त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑मी॒रस्य॑ भू॒तस्य॑ प्रथम॒जा ऋ॒ताव॑रीः।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒न्द्रस्यो॑जोऽसि।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा
 शी॒र्ष्णे। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
 शि॒रः॥५॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। आ॒यु॑र्धेहि प्रा॒णं धे॑हि।
 अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं धे॑हि। चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रं धे॑हि। म॒नो धे॑हि
 वा॒चं धे॑हि। आ॒त्मानं॑ धेहि प्र॒तिष्ठां॑ धे॑हि। मां धे॑हि म॒यि धे॑हि।
 मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रोतु। म॒खस्य॑ शि॒रोऽसि॑॥६॥

य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थः॑। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमि। त्रैष्टु॑भेन

त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्धासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युमं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु

त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देव पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वाख्यद्वा॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिंश्रय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा
मुखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।
मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा। दक्षाय स्वाहा क्रतवे
स्वाहा। ओजसे स्वाहा बलाय स्वाहा। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि

तपोऽसि। स॒सि॑दस्व म॒हा॑ अ॒सि। शोच॑स्व दे॒व॒वीत॑मः।
 वि॒धूम॑म॒ग्ने अरु॑षं मि॒ये॒ध्या। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒
 यं प्र॑थय॒न्तो न वि॑प्राः। व॒पाव॑न्तं ना॒ग्निना॒ तप॑न्तः। पि॒तुर्न
 पु॒त्र उ॑प॒सि प्रे॑ष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑न्ती
 दक्षि॑ण॒तः। इन्द्र॑स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
 दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒र॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रो॒त्रं मे॑ दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
 बृ॒हस्प॑ते॒राधि॑पत्ये। ब्र॒ह्म मे॑ दाः। क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे॒ धा व॑र्चो
 मे॒ धाः। यशो॑ मे॒ धास्तपो॑ मे॒ धाः। मनो॑ मे॒ धाः। मनो॑रश्वा॒ऽसि
 भू॒रि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा मा॑ हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒
 अ॒मि॒त्रान्। तपा॑श॒संम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑व॒सो चि॑कि॒तानो॑
 अ॒चित्तान्। वि॒ ते ति॑ष्ठन्ता॒म॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
 परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
 अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि-

रसि। दिवं तपसस्त्रायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्।
 आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
 रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यजतं
 ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि
 स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्बिभर्षि
 सायंकानि धन्व। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं
 निदन्दयसे विश्वमभुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति।
 गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागंतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्तं अन्यज्जागंतमस्येकं च॥—————[५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश
 भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो
 रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु
 गायत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा
 रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो
 रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा। स
 मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒
छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। बृह॒स्पति॑स्त्वा
विश्वै॑र्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॒न छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चय। रो॒चि॒तस्त्वं दे॑व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं म॑नुष्येषु।
सम्रा॑ङ्घर्म रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसि॑।
रुचि॒तोऽहं म॑नुष्येष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम्।
रुगा॑सि। रुचं॒ मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॒ रुक्। दश॑ पुरस्ता॒द्रोच॑से। दश॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒त्यङ्।
दशो॑दङ्। दशो॒र्ध्वो भा॑सि सुमन॒स्यमा॑नः। स नः॑ सम्रा॒डिष॒मूर्जं
धेहि॑। वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑चीय॥२१॥

रोचय॒ धेहि॒ नवं॑ च॥ _____ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निपद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च
प॒थिभि॑श्चर॒न्तम्। स स॒ध्रीचीः॒ स वि॑षूची॒र्वसा॑नः। आ
व॒रीव॑र्ति भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑
माधू॑चीभ्याम्। अनु॑ वां दे॒ववी॑तये। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं
दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण रोचते॥२२॥

स्वाहा॒ सम॒ग्निस्त॑पसा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒

सूर्येणारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृथि॒व्या ध॒र्ता।
उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः।
हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मम॑ध्व॒रं कृ॑धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वा॑सां
भु॒वां प॑ते। वि॒श्वस्य॑ भु॒वन॑स्पते। वि॒श्वस्य॑ मन॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑
वच॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑ तप॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते।
दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑
दे॒वायु॑वम्॥२४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। पति॑ः प्र॒जाना॑म्। मति॑ः
कवी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ट। स॒ सूर्ये॑णारु॒क्त।
आ॒यु॒र्दास्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॑र्म व॒र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि
पि॒ता नो॑ बो॒ध। आ॒यु॒र्धास्त॑नू॒धाः प॑यो॒धाः। व॒र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा
द्र॑वि॒णो॒दाः॥२५॥

अ॒न्तरि॑क्षप्र॒ उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑
हि॒सीः। त्वम॑ग्रे गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वा॑सां॒ मानु॑षी॒णाम्।
श॒तं पू॒र्भिर्य॑विष्ठ पा॒ह्य॒हंसः॑। स॒मे॒द्धार॑ श॒त॒ हिमा॑ः।
त॒न्द्रा॒विण॑ ह॒र्दिवा॑नम्। इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ सन्तु। त्व॒ष्टी॑मती

ते सपेय। सुरेता॒ रेतो॒ दधा॑ना। वी॒रं वि॑देय॒ तव॑ स॒न्दृशि॑।
माऽह॑ꣳ रा॒यस्पोषे॑ण॒ वि यो॑षम्॥ २६॥

रोच॑ते सूर्या॑य त्वा देवा॒युवं॑ द्रवि॒णो॒दा दधा॑ना॒ द्वे च॑॥ ————— [७]

देव॑स्य॒ त्वा स॑वि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो
हस्ता॑भ्या॒माद॑दे। अ॒दित्यै॒ रास्ना॑सि। इ॒ड ए॒हि। अ॒दित॒ एहि॑।
सर॑स्व॒त्येहि॑। असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑॥ २७॥

अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑म॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॑पाव॑सृजतु।
अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पय। यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒यो यो म॑यो॒भूः। येन॒
विश्वा॑ पु॒ष्यसि॒ वार्या॑णि। यो र॑त्न॒धा व॑सुवि॒द्यः सु॒दत्रः॑।
सर॑स्वति॒ तमि॑ह धात॑वेकः। उ॒स्रं घ॒र्मꣳ शि॑ꣳष। उ॒स्रं घ॒र्म
पा॑हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॑ꣳष। बृह॒स्पति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒
पे॒रवः॑। वि॒ष्वग्वृ॑तो॒ लोहि॑तेन। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णो पि॑न्वस्व। बृह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जाग॑तम॒सि। स॒होर्जो॑
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्म पा॑त

वसवो यजंता वट्। स्वाहा॑ त्वा सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवनये॑
जुहोमि। मधु॑ हविर॑सि। सूर्यस्य॑ तप॑स्तप। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑
त्वा परि॑गृह्णामि॥३०॥

अन्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भर्तु॑ः शके॒यम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां
हि॒ंसीः। अन्तरि॑क्ष॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॒ंसीः। पृ॒थि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां
हि॒ंसीः। सु॒व॑रसि॒ सु॒व॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां
पाहि॑॥३१॥

एहि॑ पाहि॒ पि॒न्वस्व॑ गृह्णामि॒ नवं॑ च॥ [८]

स॒मु॒द्राय॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा वा॒ताय॑
स्वाहा॑। अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑
त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। दु॒व॑स्वते
त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। शि॒मि॒द्व॒ते त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। अ॒ग्न॒ये
त्वा व॒सु॑मते॒ स्वाहा॑। सो॒माय॑ त्वा रु॒द्र॒व॑ते॒ स्वाहा॑। व॒रु॒णाय॑
त्वाऽऽदि॒त्य॒व॑ते॒ स्वाहा॑॥३२॥

बृ॒ह॒स्प॒तये॑ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहा॑। स॒वि॒त्रे त्व॑भु॒मते॑
वि॒भु॒मते॑ प्र॒भु॒मते॑ वा॒ज॒व॑ते॒ स्वाहा॑। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते

पितॄमते स्वाहा॑। विश्वा॑ आशा॑ दक्षिण॑सत्। विश्वा॑
 देवान॑याडिह। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑। मधोः॑ पिबतमश्विना।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य। शं यजु॑र्भिः। अश्वि॑ना घ॒र्मं पा॑त९
 हार्दिवा॑नम्॥ ३३॥

अह॑र्दिवाभि॑रू॒तिभिः॑। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी म॑साताम्।
 स्वाहेन्द्रा॑य। स्वाहेन्द्रा॑वट्। घ॒र्मम॑पातमश्विना हार्दिवा॑नम्।
 अह॑र्दिवाभि॑रू॒तिभिः॑। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साताम्।
 तं प्रा॒व्यं यथा॑ वट्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥ ३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॑मं दि॒वि धाः॑। दि॒वं गच्छ॑।
 अ॒न्तरि॑क्षं गच्छ॑। पृथि॒वीं ग॑च्छ॑। प॒ञ्च प्र॒दिशो॑ गच्छ॑।
 दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑॥ ३५॥

आ॒दि॒त्यव॑न्ते स्वाहा॑ हार्दिवा॑नं पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥ [९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्म॑णे पीपिहि। क्ष॒त्राय॑
 पीपिहि। अ॒द्भ्यः पी॑पिहि। ओष॑धीभ्यः पीपिहि। वन॒स्पति॑भ्यः
 पीपिहि। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ पीपिहि। सु॒भू॒ताय॑ पीपिहि।
 ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒साय॑ पीपिहि॥ ३६॥

यज॑मानाय पीपिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पीपिहि। त्विष्यै॑ त्वा।

द्युम्नाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भू॒त्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा॑ मे॒
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। वि॒शं धारय। ने॒त्वा
वा॒तः स्क्॒न्दया॑त्॥ ३७ ॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं ग॑च्छ।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। ग्रा॒व॒भ्यः
स्वाहा॑। प्र॒ति॒रे॒भ्यः स्वाहा॑। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ऽ स्वाहा॑। पि॒तृ॒भ्यो
घ॒र्म॒पे॒भ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे॒ स्वाहा॑॥ ३८ ॥

अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। रा॒त्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽ
स्वाहा॑। अ॒पी॒परो॒ माऽहो॑ रा॒त्रि॒ये मा पा॑हि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने
स॒मित्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः। वर्च॑सा मा॒ञ्जीः।
अ॒पी॒परो॒ मा रा॒त्रि॒या अ॒हो मा पा॑हि॥ ३९ ॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्व। आ॒यु॒र्मे दाः।
वर्च॑सा मा॒ञ्जीः। अ॒ग्नि॒ज्योति॑ज्योति॒र॒ग्निः स्वाहा॑। सू॒र्यो
ज्योति॑ज्योतिः॒ सूर्यः॑ स्वाहा॑। भूः स्वाहा॑। हु॒तः ह॒विः। मधु॑
ह॒विः। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ॥ ४० ॥

पि॒ता नो॑ऽसि मा मा॑ हि॒ःसीः। अ॒श्याम॑ ते दे॒वघ॑र्म।

मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मतः। अङ्गि॑रस्वतः॒ स्वधा॑विनः।
अ॒शीम॑हि॒ त्वा॒ मा मा॑ हि॒सीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य
र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॒ स्कन्दया॑द्बुद्राय॑ रुद्रहो॑त्रे स्वाहाऽहो॑ मा पाह्यग्नौ॑ सप्त च॥—[१०]

घर्म॑ या ते॒ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे।
या ह॑वि॒र्धाने॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑। घर्म॑ या तेऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॒ पृथि॑व्या॒ शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अन्वि॑दनुमते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पाहि। पृथि॑व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पाहि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से।
व॒ल्गुरा॑सि शं युधा॑याः॥४४॥

शिशु॑र्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॒ परि॑ च॒ वक्षि॑। चतुः॑
 स॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। स॒दो वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑
 अप॒ ह॒रः। अ॒न्यद्व॑तस्य स॒श्रिमा॑। घ॒र्मैत॑त्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॒रीष॑म्।
 तेन॑ व॒र्धस्व॒ चाऽऽ च॑ प्यायस्व। व॒र्धिषी॑महि॒ च व॒यम्। आ
 च॑ प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्ति॑र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्ध॑वि॒धानम्॑।
 अ॒ग्नि॒रध्य॑क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒ह॒मायु॑षा। सं प्रा॒णेन॑। सं
 व॒र्च॑सा। सं प॒य॑सा। सं गौ॑प॒त्येन॑। स॒ रा॒य॒स्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। अचि॑क्र॒दद्वृषा॑
 हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒तः। स॒ सूर्ये॑ण रोचते। चि॒द॑सि
 स॒मु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दु॒र्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्य॒पक्षः॑ शकु॒नो
 भु॑र॒ण्युः। म॒हान्ध॒स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॑निष॒त्तः॥४७॥

नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्ध॒र्वम्।
 आपो॑ ददृ॒शुषीः॑। तदृ॒तेना॒व्याय॑न्। तद॒न्ववै॑त्। इन्द्रो॑ रा॒रहा॑ण
 आ॑साम्। परि॒ सूर्य॑स्य परि॒धीः॑ र॒पश्य॑त्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑ तन्नो॑
 गृ॒णातु॑। दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा स॒त्यमु॑त
 यन्न॑ वि॒द्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॒ इन्नो॑ अव्यात्। सस्त्रि॑मविन्द॒च्चरणे॑
 न॒दीना॑म्। अपा॑वृणो॒द्दुरो॑ अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गान्ध॒र्वो
 अमृ॑तानि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीनम्॑। ए॒तत्त्वं
 दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पागाः। इ॒दम॑हं म॑नुष्यो॑ म॒नुष्या॑न्।
 सोम॑पी॒थानु॑मेहि। स॒ह प्र॑जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न
 आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
 उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममू॑षुत्यम॒स्मभ्य॑५
 स॒निम्। गा॒य॒त्रं न॑वीया॒सम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नी॑ध्रे॒ तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं॒ युधा॑याः प्यासि॑षीमहि॒ पोषे॑ण॒ निष॑त्तो वि॒द्म
 सं॒न्व॒ष्टौ॥

[११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒वत्रा॑। ज्यो॒तिर्भा॑ अ॒सि
 वन॑स्पती॒नामो॑ष॒धीना॑५ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽव
 नया॑मः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सु॒वर्ग॑म्॥५१॥

[१२]

अ॒स्का॒न्धौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॒नृष॑भो युवा॒गाः। स्क्व॑न्नेमा
 विश्वा॒ भुव॑ना। स्क्व॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ज॒नय॑तु। अ॒स्का॒नज॑नि॒ प्राज॑नि।

आ स्कन्नाञ्जायते वृषां। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै
स्वाहा॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा। पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा। पूष्णेऽङ्घ्रिणये स्वाहा पूष्णे नरुणाय
स्वाहा। पूष्णे सांकेताय स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्ति बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन

सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
अग्र इन्द्रवो या उ नाभयः। यास्ते अग्रे तनुव ऊर्जा
नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्रे द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।
तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः

सीद॥५८॥

चित्तयो नव च॥ _____ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतयै। ऊर्ध्वो नः
पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान्९ सन्तं
पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममारं।
सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
सन्धाता सन्धिं मघवां पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो
घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा
परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने
स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं

चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाता५ सुपर्णाः॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णां च। अस्त्रुकानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहिंतिश्च स्त्रिहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाघ्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयंश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयंश्च। सहस्रह्वंश्च
सहमानश्च सहस्वांश्च सहीयांश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु।
मासांस्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य

प्रह॑र॒ भोज॑नेभ्यः। अ॒ग्ने अ॒ग्निना॒ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॒
 संव॑दस्व। नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृत्ते॑ अ॒ग्ने नमः॑। द्वि॒स्ते
 नमः॑। त्रि॒स्ते नमः॑। च॒तुस्ते॑ नमः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑।
 द॒शकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। श॒तकृ॑त्वस्ते॒ नमः॑। आ॒सह॑स्रकृ॒त्वस्ते॒
 नमः॑। अ॒परि॑मितकृ॒त्वस्ते॒ नमः॑। नम॑स्ते अस्तु मा मा
 हि॒ःसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥ [२८]

असृ॑न्मुखो रुधि॒रेणा॒व्यक्तः॑। य॒मस्य॑ दू॒तः श्व॑पा॒द्विधा॑वसि।
 गृध्रः॑ सुप॒र्णः कु॒णपं॑ निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दू॒तः प्र॑हि॒तो भ॒वस्य॑
 चो॒भयोः॑॥७०॥

[२९]

यदे॒तद्वृ॑क॒सो भू॒त्वा। वाग्दे॑व्यभि॒राय॑सि। द्विष॑न्तं
 मेऽभि॑राय। तं मृ॒त्यो मृ॒त्यवे॑ नय। स आ॒र्त्या॒र्तिमा॑र्च्छ॒तु॥७१॥

[३०]

यदी॑षि॒तो यदि॑ वा स्वका॒मी। भ॒येडं॑को॒ वद॑ति
 वाच॑मे॒ताम्। तामि॑न्द्रा॒ग्नी ब्र॑ह्म॒णा संवि॑दा॒नौ। शि॒वाम॒स्मभ्य॑

कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि॑ दुर्हणु॑। मा स्म॑ दक्षिण॒तो वंदः॑। यदि॑ दक्षिण॒तो
वदा॑द्विषन्तं॒ मेऽव॑ बाधासै॥७३॥

[३२]

इ॒त्थादु॒लूक॑ आप॑प्तत्। हि॒र॒ण्य॒क्षो अ॒यो॒मुखः॑। रक्ष॑सां दू॒त
आ॒गतः॑। तमि॒तो ना॑शयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्य॑न्वा॒विश्य॑। दै॒वीं वाचं॑ व॒दसि॑। द्विष॑तो नः
परा॑वद। तान्मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑ नय। त आ॒र्त्याऽऽर्ति॑माच्छन्तु।
अ॒ग्निना॒ऽग्निः सं॑वदताम्॥७५॥

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒क्थ्यौ पत॑सि। स॒व्यम॑क्षि नि॒पेपि॑ च। मेह॑कस्य
च॒नाम॑मत्॥७६॥

[३५]

अ॒त्रि॒णा त्वा क्रि॑मे ह॒न्मि। क॒ण्वेन॑ ज॒मद॑ग्निना।
वि॒श्वाव॑सो॒र्ब्रह्म॑णा ह॒तः। क्रि॒मीणा॒ऽ राजा॑। अ॒प्येषा॑ऽ

स्थ॒पति॑र॒ह॒तः। अथो॑ मा॒ताऽथो॑ पि॒ता। अथो॑ स्थू॒रा अथो॑
क्षु॒द्राः। अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः। अथो॑ आ॒शाति॑का ह॒ताः।
श्वे॒ताभिः॑ स॒ह सर्वे॑ ह॒ताः॥७७॥

[३६]

आह॒राव॑द्य। श्रु॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तथ्स॒त्यम्।
यद॒मुं य॒मस्य॑ ज॒म्भयोः॑। आद॑धामि॒ तथा॒ हि तत्।
खण्ण॑फण्म॒सि॥७८॥

[३७]

ब्रह्म॑णा त्वा श॒पामि॑। ब्रह्म॑णस्त्वा श॒पथे॑न श॒पामि॑। घो॒रेण॑
त्वा भृ॒गूणां॑ चक्षु॒षा प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॑रसां॒ मन॑सा ध्यायामि।
अ॒घस्य॑ त्वा धा॒रया॑ वि॒द्ध्यामि॑। अ॒धरो॑ मत्प॑द्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शि॒मिजा॑वरि। तल्पे॑जे॒ तल्प॑ उत्तु॑द। गि॒री९ रनु॑
प्रवे॑शय। मरी॑चीरु॒प सन्नु॑द। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दु॒दया॑ति॒ सूर्यः॑।
ताव॑दि॒तोऽमुं॑ ना॒शय॑। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
 भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
 नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
 वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
 तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
 श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
 अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
 सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
 ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
 तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
 समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
 ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे
 समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने

व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपत आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
व्रतपतेऽग्ने व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं

तन्मेऽराधि॥८८॥

स॒मि॒त्समि॒न्धे व्र॒तं चरि॒ष्या॒म्यायु॑षा॒ तेज॑सा॒ वर्च॑सा॒ श्रि॒या यश॑सा॒ ब्रह्म॑वर्च॒सेना॑ष्टौ च॥-[४१]

शं नो॒ वातः॑ पवतां॒ मात॑रि॒श्वा शं न॑स्तपतु॒ सूर्यः॑।
अहा॑नि॒शं भ॑वन्तु नः॒ श॒ र॒ात्रिः॑ प्रति॒धीय॑ताम्। शमु॒षा
नो व्यु॑च्छतु॒ शमा॑दित्य उदे॒तु नः॑। शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भव
सुमृ॑डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्द॒शि। इडा॑यै॒ वास्त्व॑सि
वास्तु॑म॒द्वास्तु॑मन्तो॒ भूया॑स्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒त्स्मह्य॑वास्तुः
स भू॑या॒द्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ व॒यं द्वि॒ष्मः। प्रति॒ष्ठासि॑
प्रति॒ष्ठाव॑न्तो भूया॑स्म॒ मा प्रति॒ष्ठाया॑श्छि॒त्स्मह्य॑प्रति॒ष्ठः स
भू॑या॒द्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ व॒यं द्वि॒ष्मः। आ वा॑त वाहि॒ भेष॑जं
वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्व॒ हि वि॒श्वभे॑षजो दे॒वानां॑ दू॒त
ईय॑से। द्वावि॒मौ वा॑तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑ प॒रा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो
वा॑तते गृ॒हेऽमृ॑तस्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॑
ततो॑ नो धे॒हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॑व॒ह वा॒त आ॑वा॒तु
भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र ण॒ आयू॑षि॒ तारि॑षत्।
इन्द्र॑स्य गृ॒होऽसि॑ तं त्वा॒ प्रप॑द्ये॒ सगुः॑ सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॑

अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्तां देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र
 इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
 दधातु॥१०॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभंगेभिः।
 तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी
 उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा।
 कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां म॰हिष्ठो
 मथ्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता
 जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्र
 प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि
 चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु
 नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्। अपो याचामि
 भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
 भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
 मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः
 शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः।
 तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥९२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना
 शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं
 शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं

द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च हीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माः५ श्रीश्च हीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनाः५ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताः५
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शतः५ शृण्वाम शरदः शतं
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्व
 सूर्यं दृशे। य उदंगान्महतोऽर्णवाद्द्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मां वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवीः५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देवोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविंशताः५ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा

स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॒ अध॑ ते स्याम।
 ब्रह्म॑ प्रावा॑दिष्म॒ तन्नो॒ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥ ९३ ॥

परा॒वतो॑ दधातु ब॒द्धां जिन्व॑न्थ दृ॒शे स॒प्त च॑ ॥ [४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दि॒ता या चानु॑दि॒ता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो
 मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृ॒तो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॑कृ॒तो
 मन्त्र॑पती॒न्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ शिवाम॑द॒स्तां जुष्टा॑
 दे॒वेभ्यः॒ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मि॒दं जग॑त्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये॒ भुवनं॑
 वदिष्ये॒ तेजो॑ वदिष्ये॒ यशो॑ वदिष्ये॒ तपो॑ वदिष्ये॒ ब्रह्म॑ वदिष्ये
 स॒त्यं वदिष्ये॒ तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं
 मे प्र॒जायै॑ पशू॒नां भूया॑दुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशू॒नां भूया॑सं
 प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं॑ प्राणा॑पानौ मा मा हा॑सिष्ठं मधु॑
 मनिष्ये॒ मधु॑ जनिष्ये॒ मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ वदिष्यामि॒ मधु॑मतीं
 दे॒वेभ्यो॒ वाच॑मुद्यास॒ शुश्रू॑षेण्यां॑ मनु॒ष्येभ्य॑स्तं मा दे॒वा अ॑वन्तु
 शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
 देवा वै सत्रमासत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तेऽब्रुवन्।
 यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां
 कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्ध आसीत्।
 तूर्ध्वमुत्तरार्धः। परीणञ्जघनार्धः। मरुवं उत्करः ॥ १ ॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्न्यंकामयत्।
 तेनापाक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुत्समानाः।
 तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत। दक्षिणादिषवः।
 तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि ॥ २ ॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्वि-
 नम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत्। एकं
 मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य
 तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका
 अभवन्। स्मयाका वै नामैते ॥ ३ ॥

तथस्मयाकानां स्मयाकत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापि गृह्यं
 स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता

उपदीकां अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र
क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र
क्व च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृत्तं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वा(४)इत्यपतत्। तद्घर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तथ्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तृतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन
यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्।
ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहे। ग्रह एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-

ऽरुन्धत। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॒वृण॑क्ति।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः प्र॒ति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॒
यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रुन्धे। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्विनप्र॒वया॑ इव। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्क॒रो ह॑ँते तृ॒न्दन्ति॑ महा॒वीर॑त्वम॒ब्रुव॑न्नजयन्ध॒सप्त॑ च॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति प्र॒सू॒त्यै। च॒तु॒र्गृ॒ही॒तेन॑ जुहोति। च॒तु॒ष्पा॒दः
प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒क्ष्वै॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
छ॒न्दा॑ँसि दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑न्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॑यै
या॒ज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वषट्काराय॑। यच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तं जु॑होति। छ॒न्दा॑ँस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। ता॒न्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॒क्षित॑स्य॒ गृहा॑(३)इ न
हो॒त॒व्या॑(३)मि॒ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्ञं हु॑यात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न॑ जु॒हु॒यात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुर॑न्तरि॒यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒धाति॑। न य॒ज्ञप॒रुर॑न्तरे॒ति। गा॒य॒त्री

छन्दा॑ꣳस्यत्य॑मन्यत। तस्यै॑ वष॑द्धारो॑ऽभ्यय्य॑ शिरो॑ऽच्छिनत्।
तस्यै॑ द्वेधा॑ रसः॒ परा॑पतत्। पृथि॒वीम॒र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून॒र्धः।
यः पृथि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दिरो॑ऽभवत्। यः प॒शून्। सो॑ऽजाम्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॒व॑ति। छन्द॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊर्वा॑ उ॒दुम्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॑ण॒वी।
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॑क॒ङ्क॒ती। भा॒
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा॒ सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह यत्यै॑। वज्र॑ इ॒व वा ए॒षा।
यद॑भिः। अ॒भिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॑कृ॒द्वेवे॒भ्य इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्वरः। य॒ज्ञकृ॒द्वेवे॒भ्य
इति॑ वा॒वैतदा॑ह। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरो॑ऽच्छै॒ति। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरो॑ऽच्छै॒ति। प्र॒ दे॒व्यै॒तु सू॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
सू॒नृता॑। अ॒च्छा॑ वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒समि॑त्या॒ह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह।
 देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे
 म॑साथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः
 सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै
 मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मुखाय
 त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
 शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
 करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्वारं
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
 उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
 ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
 श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।
 य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
 पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्वियत।

सोऽब्रवीत्। ऊ॒तिं वै मे॑ धा॒ इति॑। तद॒दूतीका॑नामू॒तीक॑त्वम्।
यद॒दूतीका॑ भव॑न्ति। य॒ज्ञायै॑वोतिं द॑धति। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि
प्र॒जाप॑ते॒ रेत॑ इत्या॑ह। य ए॒व रसः॑ प॒शून्प्रावि॑शत्॥१७॥

तमे॒वाव॑रुन्धे। प॒ञ्चै॒ते सं॑म्भ्रा॒रा भ॑वन्ति। पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः।
यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वा॒म्याणां॑
प॒शूनां॑ च॒र्मणा॑ सम्भ॑रेत्। ग्रा॒म्यान्प॒शूञ्छु॑चाऽर्प॑येत्।
कृ॒ष्णाजि॑नेन॒ सम्भ॑रति। आ॒र॒ण्याने॒व प॒शूञ्छु॑चा॒र्पय॑ति।
तस्मा॑त्स॒माव॑त्प॒शूनां॑ प्र॒जाय॑मानानाम्॥१८॥

आ॒र॒ण्याः प॒शवः॑ क॒र्नीया॑सः। शु॒चा ह्य॑ताः। लो॒म॒तः
सम्भ॑रति। अतो॒ ह्य॑स्य॒ मेध्य॑म्। प॒रि॒गृह्या॑ य॑न्ति।
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। ब॒हवो॑ हर॑न्ति। अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधति।
उद्ध॑ते॒ सिक॑तोपो॒प्ते प॑रि॒श्रिते॒ निद॑धति॒ शान्त्यै॑। म॒द॒न्तीभि॑रु॒प॒
सृ॒जति॑॥१९॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रो॒त्वित्या॑ह।
ब्रह्म॑णै॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। यद्वा॒म्याणां॑ पा॒त्राणां॑ क॒पालैः॑
स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पा॒त्राणि॑ शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। ता॒न्ये॒व

शु॒चार्प॑यति। शर्क॑राभिः स॒सृज॑ति धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृज॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृज॑ति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
 लो॒मभिः॑ स॒सृज॑ति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृज॑ति॥ २०॥

याज्यायै न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत्
 प्रजार्यमानानां सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॑र्चसस्य परि॑गृहीत्यै। न कुर्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कुर्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चार्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्राणि॑ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑वर्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्चर्मा॑ स्यात्॥ २१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॑ वै वेणुः। तेजः॑ प्र॒वर्ग्यः॑। तेज॑सैव तेजः॒ सम॑र्धयति।
 म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्याह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑वर्ग्यः॥ २२॥

तस्मादेवमाह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्याह। य॒ज्ञस्य॑ ह्येते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह।

छन्दाभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दाभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दाभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषं त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ

बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो
 वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा
 चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा
 साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः।
 अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
 प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमांमुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
 पर्यूहामीत्याह। विशैवेन पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेषेति
 राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेन पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
 पशुभिरेवेन पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणत्ति। परमं
 वा एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेन पयसाऽऽच्छृणत्ति।
 यजुषा व्यावृत्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष
 क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाः स्याच्छृणत्ति। छृन्धि
 वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छृन्ध्यूर्जमित्याह।
 ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।
 देव पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यंश्छन्दांभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह
सुक्षितिरनच्छृणुच्छन्दांस्याच्छृणत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि
बृहस्पतिः। यद्वह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवेन९ समर्धयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥ ३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।
रक्षंसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणाना९ सन्तत्यै। त्रिष्टुभः
सुतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥ ३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति।
सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो
रक्षंसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत।
अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा
एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति।

ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति।
 प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै
 शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वां सविता
 मध्वाऽनक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति
 अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
 अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव
 यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति।
 एतद्वर्हिर्ह्येषः॥ ३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं
 दधाति। सः सीदस्व महाः असीत्याह। महान् ह्येषः।
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये
 दर्शपूर्णमासयोः। अथ कथा होता यजमानायाऽऽशिषो
 नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यज्ञः।
 उपरिष्ठादाशीरन्यः॥ ३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह।
 शीर्षत एव यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः

पुरस्तादाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः।
विधृतिमुपरिष्ठात्। प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा
एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥ ३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया
मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित इत्याह।
अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो रश्मयः॥ ३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽऽदित्यं
रश्मिभिः पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः
पर्यूढः। तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः
पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश
भवन्ति॥ ३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याह

व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।
अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागृतमसीति
ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः

पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहोप उपरिष्टादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
समंष्ट्रे द्वे च॥ [४]

अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
अग्निरेवेनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा।
समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवेनं
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो
रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः
पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवेनंमादित्यैः
पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥४३॥

समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन
छन्दसेत्याह। द्युतान एवेनं मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो
रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो रोचयेत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठा-
द्रोचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवेनं विश्वैर्देवै-

रुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केन छन्दसा। समारुचितो रोचयेत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु।
रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राद्धर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। रुगंसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो
घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको
यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म
इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते
शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
पुरस्तादुपसदा प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः

प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्यै प्रवृज्यात्।
प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशून्स्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।
 आ च ह्येष परा च पृथिभिश्चरन्ति। स सध्रीचीः स
 विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
 प्रजा अभि विपश्यन्ति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
 ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
 माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
 समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।
 अग्निर्ह्यैवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा
 गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो
 विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू
 कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्थसन्द-
 धाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा
 ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
 देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत् प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजाना९ सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति।

वर्षु॑कः पु॒र्जन्यो॑ भवति। सं प्र॒जा ए॑धन्ते। रु॒चि॒तमवै॑क्षन्ते।
रु॒चि॒तं वै ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सिनो॑ भवन्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तोऽवै॑क्षन्ते। सर्व॒मायु॑र्यन्ति। न प॒त्यवै॑क्षेत।
यत्प॒त्यवै॑क्षेत। प्र॒जायेत। प्र॒जां त्व॑स्यै निर्द॑हेत्। यन्नावै॑क्षेत।
न प्र॒जायेत। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒रस्कृ॑त्य॒ यजु॑र्वाचयति।
प्र॒जायेत। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्व॒ष्टी॑मती ते स॒पेये॒त्याह॑।
स॒पा॒द्धि॒ प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋत॒वो हि शि॒रः सर्व॑पृष्ठे प्रवृणु॑क्त्यनिपद्यमान॒मित्या॑ह ग॒तेत्या॑ह शा॒रदा॑वेवास्मां ऋतू॑ कल्पयति
रुन्धे कवी॒नामि॒त्याह॑ प्रा॒णाः प्रति॑दधाति भवन्ति वाचयति च॒त्वारि॑ च॥—————[६]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ र॒शना॑माद॒त्ते प्र॑सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑ य॒त्यै। आ॒द॒देऽदि॒त्यै
रा॒स्नाऽसी॒त्याह॑ यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॒त ए॒हि
स॒र॒स्व॒त्येही॒त्याह॑। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑।
दे॒वना॑मै॒रेवै॒नामा॑ह्वयति। अ॒सा॒वे॒ह्यसा॒वे॒ह्यसा॒वेही॒त्याह॑।
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै म॒नुष्य॑ना॒मानि॑॥५८॥

म॒नुष्य॑ना॒मैरे॒वैना॑माह्वयति। षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।

ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वथ्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति।
दानवः स्थ परंव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै
पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो
ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह।
इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं

भा॒गम॑कः। अ॒श्विनौ॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रति॒दध॑तावब्रूताम्।
 आ॒वाभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्कियाता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः
 सा॒रघ॑स्येत्या॒ह। अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑ट्करोति। अथो॑
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्या॒ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
 सम॑र्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑माऽस्य वषट्का॒रः स्या॑त्। यन्न
 व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑सि॒ यज्ञ॑ ह॒न्युः। वडि॑त्या॒ह। प॒रोक्ष॑मे॒व
 वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्का॒रो भव॑ति। न य॒ज्ञः
 रक्षा॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॒ह। यो
 वा अ॑स्य॒ पुण्यो॑ र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्॑। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
 य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॒ह।
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्यामे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॒ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति।
 न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भर्तु॑मर्हति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑

भर्तुः॑ शकेयमित्याह। देवैरे॒वैनं॑ पितृभि॒रनु॑मत आदत्ते। वि
वा ए॒नमे॒तदर्ध॑यन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्यं पुरो जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु प्रेहीत्याह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा
मां हि॑ःसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हि॑ःसीः पृथिविस्पृङ्गा मां
हि॑ःसीरित्याहाहि॑ःसायै॥६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒माशा॑स्ते। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॑वृ॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य
शि॒रः प्र॑तिदधाति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ः स॒न्तत्यै॑।
पञ्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑तिदधाति।
अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृ॒हस्प॑तये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्र॒ह्म वै

देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वंभुमते
 विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह। संवत्सरो वै
 सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मा एवैनं
 जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो
 वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा एवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
 जुहोति। दश सम्पद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
 विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं
 लोकमायन्। तद्रौहिण्यो रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः।
 रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा रात्रिर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहेत्याह।
 आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽह्ना परस्ताद्वाधार। रात्रिया
 अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
 धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥

विश्वा॑ आशा॑ दक्षिण॑सदित्या॑ह। विश्वा॑ने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
 अथो॑ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। विश्वा॑ दे॒वानया॑डिहेत्या॑ह।
 विश्वा॑ने॒व दे॒वान्भा॑गधेये॒न सम॑र्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 मधोः॑ पिबतमश्चि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑गधेये॒न सम॑र्धयति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरित्या॑ह। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घारयति।
 अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑ ॥ ७० ॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॒ः हा॑र्दि॒वानम॑हर्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रित्या॑ह।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑गधेये॒न सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
 घ॒र्मम॑पातमश्चि॒नेत्या॑ह ॥ ७१ ॥

पूर्व॑मे॒वोदि॒तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 अ॑म॒साता॒मि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे
 नमः॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं
 य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इ॒त्याह॑। सु॒वर्गमे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑

प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छेत्याह। उभयैष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्बुद्धाणाम्। प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनुदिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधिं पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं

गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं
 गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
 ताम्यं एवैनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
 वाचः॥ ७६॥

ताम्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
 देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
 स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
 घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
 तेभ्यं एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन
 समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते।
 उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि
 रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
 यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
 माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
 दा वर्चसा माऽऽजीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।

अपी॑परो मा॒ रात्रि॑या अहो॑ मा पा॒ह्येषा ते॑ अग्ने
 समि॑त्तया॒ समि॑ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः
 स्वाहा॒ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
 य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्निहो॒त्रा(३)न
 हो॒त॒व्या(३)मि॑ति॥ ७९॥

यद्यजु॑षा जुहु॒यात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहु॒यात्। यन्न
 जुहु॒यात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहे॑त्ये॒व हो॒त॒व्यम्।
 य॒था॒पूर्वमाहु॑ती जुहोति॑। ना॒ग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
 ह॒विरि॑त्या॒ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नावि॑त्या॒ह॥ ८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॒मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ
 जुहो॑ति। पि॒ता नो॑ऽसि मा मा॑ हि॒ःसी॒रित्या॒हाहि॑सायै।
 अ॒श्याम॑ ते देव घ॒र्म मधु॑मतो वाज॑वतः पि॒तुम॑त् इत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। स्व॒धा॒विनो॑ऽशी॒महि॑ त्वा मा मा॑
 हि॒ःसी॒रित्या॒हाहि॑सायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये
 प्र॒व॒ग्येण॑ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दध॑ते॥ ८१॥

सं॒व॒त्सरं॑ न मा॒ःसम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न

मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः सःसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः। ताभिरेवैनः समर्धयति॥८२॥

अकरश्चिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधि पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवेन जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायत्सुप्त च॥—————[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा

प्रत्यश्चमुदंश्चमुद्वासयैत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्।
प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति।
शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं
सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।
औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।
सामं वै रक्षोहा। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षंसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयैत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्।
यदप्सु। अपः शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः
शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्शुचार्षयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया

इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
 तस्य शुचः शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्त्सम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयति। चतुः
 सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्
 प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो
 हीयम्। अप द्वेषो अप ह्रस्व इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै।
 घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्ग्व
 अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि
 दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानः
 रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
 द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। अचिक्रदद्वृषा
 हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह।
 स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं

गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै।
वि॒श्वाव॑सु॒ सोम॑ गन्ध॒र्वमित्या॑ह। यदे॒वास्य॑ क्रियमाणस्यान्तर्य॑नि
तदे॒वास्यै॑तेना प्याययति। वि॒श्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑ गृणा॒त्वित्या॑ह॥११॥

पूर्वमे॒वोदित॑म्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति। धियो॑ हिन्वा॒नो
धिय॒ इन्नो॑ अव्या॒दित्या॑ह। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। प्रा॒ऽऽसां॑
गन्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोच॒दित्या॑ह। प्रा॒णा वा अ॒मृताः॑।
प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्पयति। ए॒तत्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गा
इत्या॑ह। दे॒वो ह्येष॑ सं दे॒वानु॑पैति॑। इ॒दम॑हं म॒नुष्यो॑
मनु॒ष्या॑नित्या॑ह॥१२॥

म॒नुष्यो॑ हि। ए॒ष सन्म॑नु॒ष्यानु॑पैति॑। ई॒श्वरो॑ वै
प्र॒व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यन्। प्र॒जां प॒शून्सो॑मपी॒थम॑नु॒द्वासः॑ सोमं
पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॑ह। प्र॒जामे॒व
प॒शून्सो॑मपी॒थमा॒त्मन्ध॑त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः
स॒न्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑
भूया॑सुर्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ वयं द्वि॒ष्म इत्या॑ह।
अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः

प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य
गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यथ्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषां ऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-

दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति।
तत्पश्चान्निम्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा

आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पयं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्वासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपीक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
 पर्यस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
 सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
 वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
 नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
 इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
 यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
 अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यद्धूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
 सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०संज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा० एति।
 यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
 वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
 आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा

भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्पृष्ठेऽहं न्रवृज्यते॥ ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति।
 यथ्सप्तमेऽहं न्रवृज्यते॥ धाता भूत्वा शक्करीमेति।
 यदष्टमेऽहं न्रवृज्यते॥ बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
 यन्नवमेऽहं न्रवृज्यते॥ मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँल्लोकानेति।
 यदशमेऽहं न्रवृज्यते॥ वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहं न्रवृज्यते॥ इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति।
 यद्वादशेऽहं न्रवृज्यते॥ सोमो भूत्वा सुत्यामेति।
 यत्पुरस्तादुपसदां प्रवृज्यते॥ तस्मादितः पराङ्मँल्लोकाः-
 स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां प्रवृज्यते॥ तस्मादमुतोऽर्वा-
 ङ्मँल्लोकाः स्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्रामि॑ य॒जुषा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॑भ्यः पन्था॑मनपस्प॒शान॑म्।
वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्ग॑म॒नं॒ जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑
दुव॑स्यत। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॑ग॒न्नपै॑तदू॒ह॒ यदि॑हा॒विभः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒ब॒न्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वान॑न॒ष्टप॑शु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑
परि॑ददा॒त्पितृ॑भ्योऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षेमा॑ आ॒शा
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृणिः॑ सर्व॒वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे
पुर॑स्ता॒त्। यत्राऽऽस॑न्ते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्त॑त्र त्वा दे॒वः
स॒वि॒ता द॑धातु। भुवन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒

नापरः पुरा जुरस आयति। पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसि स्रसम्। शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि पितृनुपं प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवं माऽस्ता प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽभ्याववृथ्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव। सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामृत सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता

मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणो
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्क्ष्यातै। मेनमग्ने विदहो माऽभिश्चो माऽस्य
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसिं जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां
वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च
गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
पित्रे लोककृज्जातवेदो वहैम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृथ्वाभिमातीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोतारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते

स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जुभरथ्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायुत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भ्रात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं डपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
 सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 तांश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्यं तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा
 सः सृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
 देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
 पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

यन्ते अ॒ग्निमम॑न्थाम वृष॒भाये॑व प॒क्तवे॑। इ॒मन्त॑
 श॑मयामसि क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्वम॑ग्रे स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑
 निर्वा॑पया पुनः॑। क्याम्बू॒रत्र॑ जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा।
 शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति ह्रादु॒के ह्रादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑
 सुसङ्ग॑मयेम॒ऽस्व॑ग्नि॒ऽश॑मय। शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ शमु॑ ते
 सन्त्वनू॒क्याः। शं ते॑ समु॒द्रिया॑ आपः॑ शमु॑ ते सन्तु व॒र्ष्याः।
 शं ते॑ स्रव॑न्तीस्त॒नुवे॑ शमु॑ ते सन्तु कू॒प्याः। शन्ते॑ नीहा॒रो
 व॑र्षतु शमु॑ पृष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अव॑ सृज पुन॑रग्रे पि॒तृभ्यो॑ यस्त॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑।
 आयु॑र्वसान् उप॑ यातु शेष॒ऽसङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः।
 सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ स॒ऽस्व॑धाभिः॑ समि॑ष्टापूर्तेन॑ पर॒मे
 व्यो॑मन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा देवः
 संवि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द पिपी॒लः
 सर्प॑ उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्निष्ट॑द्विश्वा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु सोम॑श्च
 यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑विवेश। उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑व॒ऽसम्भ॑रस्व मेह
 गात्र॑मव॑हा मा शरी॑रम्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑
 त्वा देवः॑ संवि॒ता द॑धातु। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑

तृतीयेन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। संवे॑शनस्तनु॒वै चारु॑रेधि
 प्रि॒यो दे॒वानां॑ पर॒मे स॒धस्थे॑। उत्ति॑ष्ठ॒ प्रेहि॑ प्र॒द्रवौकः॑ कृणुष्व
 पर॒मे व्यो॑मन्। य॒मेन॒ त्वं य॒म्यां संवि॑दानोत्त॒मं नाक॑मधि
 रोहे॒मम्। अश्म॑न्वती रेवतीर्य॒द्वै दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑ या
 रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु। अ॒स्मात्त्वमधि॑
 जा॒तोऽस्य॑यं त्वदधि॑जायताम्। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑
 लो॒काय॒ स्वाहा॑॥१०॥

अवशीयता५ स॒धस्थे॑ पञ्च॑ च॥ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भि॒रूति॑भि॒र्यमो॑ ह॒वेह॑ प्रय॑ताभि॒रक्ता॑।
 आसी॑दता५ सुप्र॑यते॒ह ब॒र्हिष्य॑र्जाय॒ जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑।
 य॒मे इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः।
 आसी॑दत॒ः स्व॒मुं लो॒कं वि॑दाने स्वा॒स॒स्थे भ॑वत॒मिन्द॑वे
 नः। य॒माय॑ सोम५ सु॒नुत॑ य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः। यम५
 ह॒ यज्ञो॑ गच्छत्य॒ग्निदू॑तो अर॑ङ्कृतः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत॒
 प्र च॑ तिष्ठत। स नो॑ दे॒वेष्वाय॑मदी॒र्घमा॑युः प्र जी॒वसे॑।
 य॒माय॑ मधु॑मत्त॒मः५ राज्ञे॑ ह॒व्यं जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः
 पू॒र्वजे॒भ्यः पू॒र्वेभ्यः॑ पथि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य कौष्ठं जगत् पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
 भङ्ग्यश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्ग्यश्रवो यो
 राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी
 दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।
 अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार
 पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्
 प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मनवैर्यमः।
 वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यन्ति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
 यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्द्यौं विजानतेऽनु वेनति॥ [५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।

तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभर्त्पिन्वमाने।
 द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं समुद्रं शतधारमुत्सव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्यज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
 विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पारमस्य।
 ज्योतिरापाम् सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता॒ वान्ति॑ पु॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते॒ पिन्वते॒
 सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वीः
 रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्पञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
 व॑पामि हार्म्यं यथासा॑म जीवलो॒के भूर॑यः। चितः॑ स्थ परि॒चितं
 ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रयध्वं पि॒तरौ॑ देवता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादयतु॒ तया॑
 देवत॑या। आप्या॑यस्व सन्तै॑॥१६॥

अ॒घ्निया अ॑गन्म स॒प्त च॑॥ [६]

उत्तै॑ तभ्रोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑रीमं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒हः
 रि॒षम्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरौ॑ धारयन्तु तेऽत्रा॑ य॒मः
 साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उप॑सर्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
 पृथि॒वीः सु॑शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा युव॒तिर्दक्षि॑णावत्येषा त्वा
 पातु॑ निर्ऋ॒त्या उप॑स्थै॑। उ॒द्धश्च॑स्व पृथि॒वि मा वि॒बा॑धिथाः
 सूपा॑य॒नास्मै॑ भव सू॒पव॑श्च॒ना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑सि॒चाभ्ये॑नं
 भूमि॑ वृणु। उ॒द्धश्च॑माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒त
 उप॑ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासौ॑ मधु॒श्रुतो॒ विश्वाहा॑स्मै शर॒णाः
 स॒न्त्वत्र॑। ए॒णी॑र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। ति॒लव॑त्सा
 ऊ॒र्जम॑स्मै दुहा॑ना॒ विश्वाहा॑ स॒न्त्वन॑प॒स्फुर॑न्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॑यते गृ॒हे। अक्षि॑ति॒र्नाम॑
 ते असौ॑। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्रभ॑रेम ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जीव॑न्त॒ उत्तरं॑
 भरेम॑। तत्त्व॑मारो॒हासो मे॒ध्यो भव॑ं य॒मेन॒ त्वं य॒म्या संवि॑दानः।
 मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धिष्ठां॒ मा मा॒ता पृ॑थि॒वि त्वम्। पि॒तृन्
 हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धेथां॒
 मा मा॒ता पृ॑थि॒वी म॒ही। वैव॒स्वतः॑ हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑
 विरा॑जसि। न॒ळं प्ल॒वमारो॑हैतं न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं
 न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्तर॥१८॥

स॒वि॒तैतानि॑ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॑पस्थ॒ आद॑धे। तेभ्यः॑
 पृथि॒वि शं भ॑व। षड्ढो॑ता॒ सूर्य॑ ते चक्षु॑र्गच्छतु वात॑मा॒त्मा द्यां
 च गच्छ॑ पृथि॒वीं च ध॑र्मणा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते
 हि॒तमोष॑धीषु प्र॒ति॒तिष्ठा॒ शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि पन्थां॑
 यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा
 नः प्र॒जाः री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्। शं वा॒तः शः॑ हि ते॒ घृणिः॑
 शमु॑ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृथि॒व्यास्त्वा
 लो॒के सा॑दयाम्यमुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॑

नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि
पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्धृतवान्श्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं
द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां
धृतभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते
गृहेऽसौ। दशाक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां
ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भन्पितरो देवता।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अपूपवान्धृतवान्
क्षीरवान्दधिवान्मधुमांश्चरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं
द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां
शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा इह स्थ।
एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। शताक्षरा
सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व
तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भन्पितरो देवता।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥२०॥

अनपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतया द्वे च॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः

परि॒किरा॒म्यत्र॑ । तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽत्र॑ धे॒नूः
 का॒म॒दु॒घाः॑ करोतु । त्वाम॑र्जुनौष॒धीनां॑ पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॒दुः ।
 तासां॑ त्वा॒ म॒ध्यादा॑ददे च॒रुभ्यो॑ अपि॒धात॑वे । दूर्वा॑णां
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑ । इ॒मां दि॒शं म॒नुष्या॑णां
 भूयि॑ष्ठानु॒ वि रो॑हतु । काशा॑नां स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑ ।
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्न॒घाय॑वो॒ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑ ।
 दु॒र्भाणां॑ स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑मोष॒धीं प्रि॒याम् । अ॒न्वस्यै॑ मूलं
 जीवा॑दनु॒ काण्ड॑मथो॒ फल॑म् ॥ २१ ॥

लो॒कं पृ॒ण ता अ॑स्य॒ सूद॑दो॒हसः॑ । शं वा॒तः शं हि॑ ते
 घृ॒णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः । क॒ल्पन्तां॑ ते दि॒शः सर्वाः॑ ।
 इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म काश्च॑न । तथा॒ तद॒श्विभ्यां॑ कृतं
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च । व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॒नस्प॑तिः । आ॒र्त्यै
 नि॒र्ऋत्यै॑ द्वे॒षाच्च॑ व॒नस्प॑तिः । वि॒धृति॑र॒सि वि॒धा॑रया॒स्मद॒घा
 द्वे॒षांसि॑ श॒मि श॒मया॑स्मद॒घा द्वे॒षांसि॑ य॒व य॒वया॑स्मद॒घा
 द्वे॒षांसि॑ । पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑
 गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं
 गच्छ॒ पृथि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते हि॒तमोष॑धीषु

प्रति॑तिष्ठा॒ शरी॑रैः। अश्म॑न्वती रेवती॒र्यद्वे॑ देवस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑
या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रो॑हताऽऽयु॑र्जर॒सं गृ॑णा॒ना अ॑नुपूर्वं यत॑माना॒ यति॑ष्टा।
इ॒ह त्वष्टा॑ सु॒जनि॑मा सु॒रत्नौ॑ दी॒र्घमा॑युः करतु जी॒वसे॑ वः।
यथाऽहान्य॑नुपूर्वं भव॑न्ति यथ॑र्तव॑ ऋ॒तुभि॑र्यन्ति॑ क्लृ॒प्ताः। यथा॒
न पूर्॒वमप॑रो जहा॑त्ये॒वा धा॑तरायू॑षि कल्प॑यैषाम्। न हि॑ ते
अग्ने॑ त॒नुवै॑ क्रू॒रं च॒कार॒ मर्त्यैः॑। क॒पिर्ब॑भस्ति॒ तेज॑नं पुन॑र्ज॒रायु॑
गौरि॑व। अप॑ नः शोशु॑च॒दध॑मग्ने॑ शुशु॑ध्या र॒यिम्। अप॑ नः
शोशु॑च॒दधं॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑। अ॒न॒द्वाह॑म॒न्वार॑भामहे स्व॒स्तये॑।
स न॒ इन्द्र॑ इव दे॒वेभ्यो॑ वह्निः स॒म्पार॑णो भव॥२३॥

इ॒मे जी॒वा वि॑ मृ॒तैरा॑ववर्ति॒न्नभू॑द्ब॒द्रा दे॒वहू॑तिं नो अ॒द्य।
प्राञ्जो॑गामा॒नृत॑ये ह॒साय॑ द्राघी॒य आयुः॑ प्र॒तरां॑ दधा॒नाः।
मृ॒त्योः प॒दं यो॒पय॑न्तो॒ यदै॒म द्राघी॑य॒ आयुः॑ प्र॒तरां॑ दधा॒नाः।
आ॒प्याय॑मानाः प्र॒जया॒ धने॑न शु॒द्धाः पू॒ता भ॑वथ यज्ञि॒यासः॑।
इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि॒ मा नोऽनु॑गा॒दप॑रो अर्ध॑मे॒तम्।
श॒तं जी॑वन्तु श॒रदः॑ पु॒रूची॑स्ति॒रो मृ॒त्युं द॑द्महे पर्व॑तेन।

इ॒मा ना॒रीर॑वि॒ध॒वाः सु॒प॒त्नी॒राञ्ज॑नेन स॒र्पि॒षा सम्मृ॑शन्ताम्।
 अ॒न॒श्रवो॑ अन॒मी॒वाः सु॒शे॒वा आ॒रो॒हन्तु॑ जन॒यो योनि॑म॒ग्रे।
 यदा॑ञ्जनं त्रैककु॒दं जा॒तं हि॒मव॑त॒स्प॒रि। तेना॒मृत॑स्य
 मूले॒नारा॑ती॒र्जम्भ॑यामसि। यथा॒ त्वमु॑द्भि॒नत्स्यो॑षधे पृथि॒व्या
 अधि॑। ए॒वमि॒म उ॒द्भि॒न्दन्तु॑ की॒र्त्या यश॑सा ब्रह्मव॒र्च॒सेन॑।
 अ॒जोऽस्य॑जा॒स्मद॒घा द्वे॒षांसि॑ य॒वोऽसि॑ य॒वया॒स्मद॒घा
 द्वे॒षांसि॑॥ २४॥

भव ज॒म्भ॒याम॑सि त्रीणि॑ च॥ [९]

अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम॑ग्रे शुशु॒ध्या र॒यिम्। अप॑ नः
 शोशु॑च॒द॒घम्। सु॒क्षेत्रि॒या सु॑गात॒या व॑सू॒या च॑ यजामहे। अप॑
 नः शोशु॑च॒द॒घम्। प्रय॒द्वन्दि॑ष्ठ एषां प्रा॒स्माका॑सश्च सूर॒यः।
 अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम्। प्रय॒द॒ग्नेः सह॑स्वतो वि॒श्वतो॑ यन्ति
 सूर॒यः। अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम्। प्रय॒त्ते अ॒ग्ने सूर॑यो जा॒येम॑हि
 प्र ते॑ व॒यम्। अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम्॥ २५॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि। अप॑
 नः शोशु॑च॒द॒घम्। द्वि॒षो नो॑ वि॒श्वतो॑मु॒खाऽति॑ नावे॒व
 पा॒रय॑। अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम्। स नः॑ सिन्धु॒मिव॑
 ना॒वया॑ति॒ पर्षा॑ स्व॒स्तये॑। अप॑ नः शोशु॑च॒द॒घम्।

आपः प्रवृणादिव यतीरपास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं नः
 शोशुचदघम्। उद्धनादुदकानीवापास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं
 नः शोशुचदघम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्।
 अपं नः शोशुचदघम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः
 पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
 शोशुचदघम्॥ २६॥

अघमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ट्यै।
 मयैतां माऽस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप
 स२सदेम। स२ रय्या समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये।
 ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो
 घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां दुहिता
 वसूनाः स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे
 जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबंतूदकं तृणान्यत्तु।

ओमुत्सृजत॥२७॥

व॒धि॒ष्ट॒ द्वे च॑॥ _____ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्ग॒लीरि॑यं व॒धूरि॑मा॒ऽसंमे॑त॒ पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
द॒त्त्वाया॑थास्तं॒ वि परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॒ऽ
सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒रमा॑त्मनः॑। वासा॑ऽसि॒ मम॑
गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे॒ श्रिय॑माव॒ह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो॑ मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो॑ भव॒त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
 बृह॒स्पतिः॑। शं नो॑ वि॒ष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
 त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
 वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्कार॑मवतु।
 अव॑तु मा॒म्। अव॑तु व॒त्कार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं
 सन्ता॒नः। इत्यु॒क्तः शी॑क्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥—————[२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्च॒सम्। अथा॒तः
 स॒हि॒ताया॑ उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु।
 अधि॒लोक॑मधि॒ज्यौति॑षमधि॒विद्य॑मधि॒प्रज॑मध्या॒त्मम्। ता
 महा॑स॒हि॒ता इ॒त्याच॑क्षते। अथा॒धि॒लोक॑म्। पृथि॒वी
 पूर्वरू॑पम्। द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः॑ सन्धा॒नम्। इत्य॑धि॒लोक॑म्। अथा॒धि॒ज्यौति॑षम्।
 अग्निः॑ पूर्वरू॑पम्। आदि॒त्य उत्तर॑रूपम्। आपः॑ स॒न्धिः॑।

वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्।
आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं
सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचर्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा॥ आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा॥ श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा॥
तं त्वां भगु प्रविशानि स्वाहा॥ स मां भगु प्रविश स्वाहा॥
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा॥ यथाऽऽपुः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा॥ प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै
तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।

भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
 मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि
 महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
 यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
 वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
 अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
 चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
 देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥—————[५]

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो
 मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष
 स्तन इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते।
 व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति
 वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्।
 आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्वि-

ज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म।
सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्।
इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥ [६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्य-
श्चन्द्रमा नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश
आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान
उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्तक्। चर्म मांसं
स्नावास्थि मज्जा। एतदधि विधायर्षिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं
सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥ [७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति
ह स्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति। ओमिति
सामानि गायन्ति। ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति।
ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
 तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
 च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
 मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
 च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
 च। सत्यमिति सत्यवचा रार्थीतरः। तप इति तपोनित्यः
 पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
 तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥—————[१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
 वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
 अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥—————[१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
 प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितुं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्यसु च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं
न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो
ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।
तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥—[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं
ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्नुते
सर्वान्कामान्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।
वायोरग्निः। अग्रेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः।

ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः।
तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।
अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीऽ श्रिताः।
अथो अन्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नऽ
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै
तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नऽ हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।
जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं
तदुच्येत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः।

तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा।
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं
ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव
शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।
अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः
पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्थसमश्नुत

इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
 एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
 पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं
 पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद
 उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
 श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति
 ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर
 आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
 लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुँल्लोकं
 प्रेत्य। कश्चिथ्समंश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तथ्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
 तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
 निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
 चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तथ्सत्यमित्याचक्षते।
 तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत।

तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
 तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
 श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा
 भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
 बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
 मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
 मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको
 देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दाः। स एक
आजानजानां देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः। स एकः
कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः। ये कर्मणा देवानपियन्ति।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः। स एको
देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवानां मानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दाः।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनुन्दाः। स एको बृहस्पतैरानुन्दाः।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः। स एकः प्रजापतैरानुन्दाः।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः। स एको ब्रह्मण आनुन्दाः।
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स यं
एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
सङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्द-
मयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं
ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न
तुपति। किमह९ साधु नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति।
स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते
आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि

भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः
 श्रोत्रं मनो वाचमिति। त५ होवाच। यतो वा इमानि
 भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि
 संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यता। स
 तपस्तत्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि
 जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
 संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
 अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म
 विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यता। स
 तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि
 जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
 संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
 अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म
 विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यता। स
 तपस्तत्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि

भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।

शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
 प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
 ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
 प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
 आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यथा कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।

एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
कर्मिति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ देवीः। तृप्तिरिति
वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
सञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-

अ॒हम॒न्नादः॑। अ॒ह॒ꣳ श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ꣳ श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ꣳ श्लो॒क॒कृ॒त्।
 अ॒हम॒स्मि प्रथ॑मजा ऋ॒ता(३) स्य॒। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य
 ना(३) भा॒ङ्ग। यो मा द॑दाति स इ॒देव मा(३) वाः॑।
 अ॒हम॒न्नम॒न्नम॒दन्त॑मा(३) द्धि॒। अ॒हं वि॒श्वं भु॒वं न॒मभ्य॑भ॒वाम्।
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॒पनिष॑त्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ क॒रवा॑वहै।
 ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य मध्ये ना॒कस्य॑ पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो
मही॑यान्। शु॒क्रेण॑ ज्योती॑षि॒ सम॑नुप्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति
गर्भे॑ अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दं सं च॑ वि॒चैति॑ सर्वं यस्मि॑न्दे॒वा
अधि॑ वि॒श्वे नि॒षेदुः॑। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॒क्षरे॑ पर॒मे
व्यो॑मन्॥ येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॑ दि॒वं म॒हीं च॑ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑पति
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः सं॑मु॒द्रे क॒वयो॑ वय॑न्ति यद॒क्षरे॑
पर॒मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॑ये॒न जी॒वान्
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्या॑म्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूँश्च॑ वि॒वेश
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि परा॑त्परं॒
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॒कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ वि॒श्वं पु॒राणं॑
तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं॑ तदु॒ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॒ह्मं॑ पर॒मं क॑वी॒नाम्॥

इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा
जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च
सर्वशः॥ अर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्।
स आपः प्रदुघे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न
तिर्यश्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥
अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि देवः
प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति
विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः

प्रोतंश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः
पिताऽसत्। स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि
वेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यभ्यैरयन्त। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि
लोकान् परि दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं
विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य
भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्र आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो

रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं

दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥७॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑
स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्ट॑के वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑ व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑
धा॒रयि॑ष्यामि र॒क्षस्व॑ मा॑ पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॑राहेण॒ कृष्णे॑न
श॑तबाहुना। मृ॒त्तिके॑ ह॒न मे॑ पा॒पं य॑न्मया दु॒ष्कृतं॑ कृतम्।
मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॒दत्ता॑ऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे
पु॒ष्टिं त्वयि॑ स॒र्वं प्र॑तिष्ठितम्॥८॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑
पा॒पेन॑ ग॒च्छामि॑ प॑रमा॒ गति॑म्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि। मघ॑वन्छुग्धि तव॒
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा॑
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्कुरः।

स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
 आपा॑न्तमन्युस्तृपल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छरु॒मा ऋ॑जीषी।
 सोमो॒ विश्वा॑न्यत॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥ ९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पुर॑स्ता॒द्विसी॑म॒तः सुरु॑चो॒ वेन॑ आ॒वः।
 सबु॑ध्रिया॒ उप॒मा अस्य॑ वि॒ष्टाः स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑।
 स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।
 गन्ध॑द्वा॒रां दुरा॑ध॒रूषां॑ नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑ ऋ॒
 सर्व॑भूता॒नां तामि॑होप॒ह्वये॑ श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे
 न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॑माँल्लो॒कान॑नप॒
 ज॒य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हा ऋ॒न्द्रो वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑
 यच्छ॑तु॥ १०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तुं॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान्
 द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ः स्वर॑णं कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं
 य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सीदं॒ तस्मि॑न्त्सीदतु॒
 योऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॒ वित॑तं पुरा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति
 दुष्कृ॑तानि। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शुद्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॒मरा॑तिं

तरेम। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पिब वृत्रहञ्छूर
वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रूँ॑ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथाभ॑यं कृणुहि
वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑
भूयासु॒र्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च व॒यं द्विष्मः॑। आपो॒ हि ष्ठा म॑यो
भुव॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेरणा॑य॒ चक्ष॑से। यो वः शि॒वत॑मो॒ रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ह
नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑। तस्मा॒ अरं॑ गमाम वो॒ यस्य॒ क्षया॑य॒
जिन्व॑थ। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हि॒र॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि याचि॑तः। य॒न्मया॑
भु॒क्तम॒साधू॑नां पा॒पेभ्य॑श्च प्र॒तिग्र॑हः। यन्मे॒ मन॑सा वा॒चा क॑र्मणा
वा दु॑ष्कृतं कृतम्। तन्न॒ इन्द्रो॑ वरु॑णो बृह॒स्पतिः॑ सवि॒ता
च पु॑नन्तु पुनः पुनः। नमो॒ऽग्नये॑ऽप्सुम॑ते नम॒ इन्द्रा॑य॒ नमो॑
वरु॑णाय॒ नमो॑ वारु॒ण्यै नमो॑ऽद्ध्यः॥१२॥

यद॒पां क्रू॑रं यद॑मे॒ध्यं यद॑शा॒न्तं तद॑पंगच्छ॒तात्।
अ॒त्या॒शना॑द॒तीपा॑नाद्य॒च्च उ॒ग्रात् प्र॑तिग्रहा॑त्। तन्नो॒ वरु॑णो
रा॒जा पा॑णिना॑ ह्यव॒मर्श॑तु। सोऽह॑म॒पापो॑ वि॒रजो॑ निर्मु॒क्तो

मु॒क्तकि॒ल्बिषः॑ । नाक॑स्य पृ॒ष्ठमा॑रु॒ह्य गच्छे॑द्ब्रह्म॑सलो॒कता॑म् ।
यश्चा॑प्सु वरु॑णः स पु॒नात्वंघम॑र्षणः । इ॒मं मे॑ गङ्गे॒ यमु॑ने
सर॑स्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता परु॑ष्ण्या । अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॑याऽऽर्जी॑कीये शृ॒णु॒ह्या सु॑षोम॑या । ऋ॒तं च॑
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत । ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः॑
समु॒द्रो अ॑र्णवः ॥ १३ ॥

समु॒द्रादर्ण॑वा॒दधि॑ संव॒त्सरो॑ अ॒जाय॑त । अ॒हो॒रा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी । सू॒र्या॒च॒न्द्रम॒सौ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत् । दि॒वं च॑ पृ॒थि॒वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो
सु॒वः । यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी ।
इ॒माꣳस्तदा॑पो वरु॑णः पु॒नात्वंघम॑र्षणः । पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ वरु॑णः पु॒नात्वंघम॑र्षणः । ए॒ष भू॑तस्य म॒ध्ये भु॑वनस्य
गो॒प्ता । ए॒ष पु॑ण्यकृ॒तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म् ।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः ॥ १४ ॥

स नः॑ सु॒वः सꣳशि॑शाधि । आर्द्रं॑ ज्वल॑ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि ।
ज्योति॑र्ज्वल॑ति॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि । योऽह॑म॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि ।
अ॒हम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि । अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑

स्वाहा॥ अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
वरुणोऽपामघमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो
भूमिस्त्वमां रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। आक्रान्त्समुद्रः
प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषां पवित्रे
अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स
नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः।
तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्।
दुर्गा देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं
पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च
पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि
नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिं पर्षि।
अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
पृतनाजितं सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमात्सधस्थात्। स
नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामदेवो अति दुरितात्यग्निः।

प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ हो॒ता न॒व्यश्च॑ स॒त्थिः।
स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुवं॑ पिप्रय॑स्वास्मभ्य॑ च सौभ॑ग॒माय॑जस्व।
गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवेन्द्र॑ विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम। नाक॑स्य
पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसा॑नो वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवोऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय
स्वाहा सुव॑रन्नमादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑रन्नं
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॑रन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूर॑ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय स्वाहा॑
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्चन्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑रन्न ओम्॥१८॥

[४]

भूर॑ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे

च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सु॒व॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सु॒व॒र्मह॒रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒न॑से स्वा॒हा। पा॒हि नो॑ वि॒श्ववे॑द॒से
स्वा॒हा। यज्ञं॑ पा॒हि वि॒भाव॑सो स्वा॒हा। सर्वं॑ पा॒हि श॒तक्र॑तो
स्वा॒हा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒क॑या। पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या। पा॒ह्यूर्जं॑
तृ॒तीय॑या। पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभि॑र्व॒सो स्वा॒हा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दाऽ॒स्यावि॑वेश।
स॒ता॑ ऽ शि॒क्यः पुरो॑वाचो॒पनि॑षदिन्द्रो॒ ज्येष्ठ॑ इ॒न्द्रिया॑य
ऋषि॑भ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒वश्छ॑न्द
ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य

जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादांन्महिमान-
मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः
सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा
गुहाशयां निहिताः सप्त संस्र। अतः समुद्रा गिरयश्च
सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीं
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हः सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य
धाम्। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ
वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमा उदारदुपाः शुना
सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्

य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छ॒स्यमा॑नं॒ चतुः॑
शृ॒ङ्गोऽव॑मी॒द्वोर॑ ए॒तत्। च॒त्वारि॒ शृ॒ङ्गा॒ त्रयो॑ अस्य॒ पादा॒ द्वे
शी॒र्षे स॒प्त ह॑स्ता॒सो अ॒स्य। त्रिधा॑ ब॒द्धो वृ॑ष॒भो रो॑र॒वीति॑
म॒हो दे॒वो म॒र्त्या॑ꣳ आ॒वि॒वेश॥ २७॥

त्रिधा॑ हि॒तं प॒णिभि॑र्गुह्य॒मानं॒ गवि॑ दे॒वासो॑ घृ॒तम॑न्व॒विन्द॑न्।
इन्द्र॒ एक॑ꣳ सूर्य॒ एकं॑ ज॒जान॑ वे॒नादे॑कꣳ स्व॒धया॒
नि॒ष्ट॒तक्षुः॑। यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒श्वाधि॑यो रु॒द्रो
म॒हर्षिः॑। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भं प॑श्य॒त जा॑य॒मानꣳ स नो॑
दे॒वः शु॒भया॒ स्मृ॒त्या सं॑यु॒नक्तु॑। यस्मा॒त्प॒रं ना॑प॒रम॑स्ति
किञ्चि॒द्यस्मा॒न्नाणी॑यो न ज्या॒योऽस्ति॑ कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व
स्त॒ब्धो दि॒वि ति॑ष्ठ॒त्येक॑स्तेने॒दं पूर्णं॑ पु॒रुषे॑ण॒ सर्व॑म्। न
क॒र्मणा॑ न प्र॒जया॒ धने॑न॒ त्यागे॑नैके अमृ॒तत्व॑मा॒न॒शुः।
प॒रेण॒ नाकं॑ नि॒हि॒तं गु॒हायां॑ वि॒भ्राज॑न्ते यद्य॒तयो॑ वि॒शन्ति॑।
वेदा॒न्त॒वि॒ज्ञान॒सुनि॑श्चि॒तार्थाः॑ स॒न्ध्या॑स॒यो॒गाद्य॑त॒यः शुद्ध॑स॒त्त्वाः॑।
ते ब्र॑ह्मलो॒के तु प॒रा॑न्त॒काले॑ प॒रामृ॑ता॒त्प॒रिमु॑च्यन्ति॒ सर्वे॑।
द॒हं वि॒पापं॑ प॒रमे॑श्मभू॒तं यत्पु॑ण्ड॒रीकं॑ पु॒रम॑ध्य॒सꣳस्थ॑म्।
तत्रा॒पि द॒हं ग॒गनं॑ वि॒शोक॑स्तस्मिन् यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॑व्यम्।

यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं
नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्।
पद्मकोश प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा
वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-

लम्बं॑त्याको॒शसन्नि॑भम्। तस्यान्ते॑ सुषि॒रꣳ सूक्ष्मं॑ तस्मिन्श्च॑ सर्वं
प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॑ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चिर्वि॒श्वतो॑मुखः।
सोऽग्रं॑ भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठ॒न्नाहार॑मज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्धूर्ध्वम॑धः
शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पोदतल॒-
मस्त॑कः। तस्य॑ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अ॒णीयो॑र्ध्वा व्य॒वस्थि॑तः।
नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्लै॑खेव॒ भास्व॑रा। नी॒वार॒शूक॑वत्तन्वी
पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा
व्य॒वस्थि॑तः। स ब्र॒ह्म स शिवः॑ स हरिः॒ सेन्द्रः॑ सोऽक्षरः॑
पर॒मः स्व॒राट्॥ ३० ॥

ना॒रा॒यणः स्थि॑तो व्य॒वस्थि॑तश्च॒त्वारि॑ च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तन्म॑ण्डलं तप॑ति तत्र॒ ता
ऋच॑स्तदृ॒चा म॑ण्डलꣳ स ऋ॒चां लो॒कोऽथ॒ य ए॒ष
ए॒तस्मिन्म॑ण्डलेऽर्चि॑र्दी॒प्यते॒ तानि॒ सामा॑नि स साम्नां
म॑ण्डलꣳ स साम्नां लो॒कोऽथ॒ य ए॒ष ए॒तस्मिन्म॑ण्डलेऽर्चि॑षि
पुरु॑ष॒स्तानि॒ यजूꣳषि॒ स यजु॑षा मण्डलꣳ स यजु॑षां लो॒कः
सैषा त्र॒य्येव॑ वि॒द्या त॑पति॒ य ए॒षोऽन्तरा॑दित्ये हि॒र॒ण्मयः॑
पुरु॑षः॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वै ते॒ज॒ ओ॒जो॒ ब॒लं॒ य॒श॒श्च॒क्षुः॒ श्रो॒त्रं॒मा॒त्मा॒ मनो॑
म॒न्यु॒र्मनु॑र्मृत्युः स॒त्यो मि॒त्रो वा॒युरा॑का॒शः प्रा॒णो लो॑क॒पालः
कः किं॑ कं॒ तथ्स॒त्यम॑न्नम॒मृतो॑ जी॒वो वि॒श्वः क॒तमः॑ स्वय॑म्भु
ब्रह्मै॒तद॑मृत ए॒ष पु॒रुष॑ ए॒ष भू॒ताना॑मधि॒पति॑र्ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒ः
स॒लो॒कता॑माप्नोत्ये॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्य॒ः सा॒ष्टि॒ताः
स॒मा॒न॒लो॒कता॑माप्नोति॒ य ए॒वं वेदै॑त्युप॒निषत्॥ ३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः॑। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः॑। ऊ॒र्ध्वाय॑
नमः॑। ऊ॒र्ध्वलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। हि॒र॒ण्य॒ाय॒ नमः॑। हि॒र॒ण्यलि॑ङ्गाय॒
नमः॑। सु॒व॒र्णा॒य॒ नमः॑। सु॒व॒र्णलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। दि॒व्याय॑ नमः॑।
दि॒व्यलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। भ॒वाय॑ नमः॑। भ॒वलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। श॒र्वाय॑
नमः॑। श॒र्वलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। शि॒वाय॑ नमः॑। शि॒वलि॑ङ्गाय॒
नमः॑। ज्व॒लाय॑ नमः॑। ज्व॒ललि॑ङ्गाय॒ नमः॑। आ॒त्माय॑ नमः॑।
आ॒त्मलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। प॒र॒माय॑ नमः॑। प॒र॒मलि॑ङ्गाय॒ नमः॑।
ए॒तथ्सो॑मस्य॑ सू॒र्यस्य॑ स॒र्वलि॑ङ्गं॑ स्थाप॒यति॑ पाणिमन्त्रं॑

पवित्रम्॥ ३३ ॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सु॒द्यो॒जा॒तं प्र॑पद्यामि सु॒द्यो॒जा॒ताय॒ वै नमो॒ नमः॑ । भ॒वे भ॑वे
ना॒ति भ॑वे भवस्व॒ माम् । भ॒वो॒द्भ॒वाय॒ नमः॑ ॥ ३४ ॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ क॒ल॒वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ ब॒ल॒वि॒कर॒णाय॒ नमो॑
ब॒लाय॒ नमो॑ ब॒ल॒प्र॒मथ॒नाय॒ नमः॑ स॒र्वभू॑तदमनाय॒ नमो॑
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घो॒रे॑भ्योऽथ॒ घो॒रे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः । स॒र्वे॑भ्यः
स॒र्व॒श॒र्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो-
ऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय
हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो
नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः

सन्म॒हो नमो॒ नमः॑। वि॒श्वं भू॒तं भुव॑नं चि॒त्रं ब॑हु॒धा जा॒तं
जाय॑मानं च॒ यत्। सर्वो॒ ह्येष॒ रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॑
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॒द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒ढुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम॒ शन्त॑म॒
हृदे॑। सर्वो॒ ह्येष॒ रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तय-
स्तिष्ठ॒न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥भूदेवताकमन्त्रः॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒त्रोऽसु॑रास्तेषा॑
सर्व॑भू॒ताना॑ मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हता॒ म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री
जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का॒ या सा॒

स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥सर्वदेवता आपः॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा
आपः॑ प॒शव॒ आपोऽन्न॒मापोऽमृत॑मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॒ ज्योती॑ऽ॒ष्यापो॒ यजू॑ऽ॒ष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॒ ओम्॥४६॥

[२९]

॥सन्ध्यावन्दनमन्त्राः॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। पुनन्तु॒
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॒पूता पु॑नातु॒ माम्। यदुच्छि॑ष्टमभौ॒ज्यं यद्वा॑
दुश्चरि॑तं मम॑। सर्वं॑ पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑ प्र॒तिग्र॑ह॒ऽ
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च॑ मा मन्युश्च॑ मन्युपतयश्च॑ मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो॑
रक्ष॑न्ताम्। यद॒ह्मा पाप॑मका॒रिष॑म्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॒भ्याम्।
पद्भ्यामुदरे॑ण शि॒ञ्जा। अह॑स्तद॒वलु॑म्पतु। यत्किं॑ च॑ दुरि॒तं

मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदहोत्कुरुते पापं तदहोत्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णे

महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
 नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
 गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
 यामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
 गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निमुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे॑ शिखरे॑ जा॒ते भू॒म्यां पर्व॑तमूर्ध॒नि। ब्रा॒ह्म॒णेभ्योऽभ्य॑नु॒-
ज्ञा॒ता ग॒च्छ दे॒वि य॒थासु॑खम्। स्तुतो मया वरदा वेदमा॒ता
प्रचो॑दयन्ती पवने॑ द्विजा॒ता। आयुः पृथि॒व्यां द्रवि॑णं ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं
मह्यं॑ दत्वा प्रजातुं ब्र॒ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आदि॒त्यो न प्रभा॑ वा॒त्यक्ष॑रम्। मधु॑ क्षरन्ति
तद्र॑सम्। स॒त्यं वै तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॒रसोऽमृतं॑ ब्रह्म भूर्भुवः
सुव॑रोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्म॑मेतु॒ माम्। मधु॑मेतु॒ माम्। ब्रह्म॑मेव मधु॑मेतु॒ माम्।
यास्ते॑ सोम प्र॒जाव॑त्सोभि॒ सो अ॒हम्। दुःस्व॑प्र॒हन्दु॑रुष्प॒ह।
यास्ते॑ सोम प्रा॒णां॒स्तां जु॑होमि। त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात्। ब्रह्म॑ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॑ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं पठ॑न्ति।
ते सोमं॑ प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया॥ मधु मेधया॥ ब्रह्ममेव मधु मेधया॥ अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुःष्वप्रियः सुवा
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा यद्भद्रं तन्म आ
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाः अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा॥ मधु मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॥ ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
हसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समिथ्स्रवन्ति सरितो न

धेनाः॑। अ॒न्तर्हृ॒दा म॑न॒सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॑ धा॒रां
अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वे॒त॒सो म॑ध्यं आ॒साम्।
तस्मिन्सु॒पर्णो॑ म॒धुकृ॑त्कु॒ला॒यी भ॑ज॒न्नास्ते॒ मधु॑दे॒वता॑भ्यः।
तस्या॑स॒ते ह॑र॒यः स॒प्तती॑रं स्व॒धां दु॒हा॑ना अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑म्।
य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्ण॑मया॒चितं ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठ॒न्ति। ते सोमं॑ प्राप्नु॑वन्ति।
आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पु॑न॒न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा
सु॑म॒न॒स्यमा॑ना। त्वया॒ जुष्टा॑ जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता॑न्बृ॒हद्व॑दे॒म
वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॒ जुष्टे॑ ऋषि॒र्भव॑ति दे॒वि त्वया॒
ब्र॒ह्माऽऽग॑त॒श्रीरु॑त त्वया॑। त्वया॒ जुष्टे॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा
नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मे॒धे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
अ॒श्विना॑वु॒भावा॑र्ध॒त्तां पु॑ष्कर॒स्रजा॑। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां
मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिनः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।

चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजा९ रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्व९हंसो ज्योग्जीवा
जरामंशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शर्चाभिः॥६५॥

[४८]

हरि९ हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवर्धीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमौषीः।
प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा
नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो
अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो
नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता
बभूव। यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पतिर्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒ग॒न्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॒कमि॑व
बन्ध॑नान्मृत्यो॒र्मुक्षी॑य॒ माऽमृता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्य॑वे॒ स्वाहा॑ मृत्य॑वे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै न॑सो-
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑

स्वाहा॥ आ॒त्म॒कृ॒त॒स्यै॒न॒सोऽव॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥
 अ॒न्य॒कृ॒त॒स्यै॒न॒सोऽव॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ अ॒स्मत्कृ॒त॒स्यै॒न॒सो॒-
 ऽव॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ यद्वि॒वा च॒ न॒क्तं॒ चै॒न॒श्च॒कृ॒म
 तस्या॑व॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ यथ॑स्व॒प॒न्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्च॒कृ॒म
 तस्या॑व॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ यथ॑सु॒षु॒प्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒न॒श्च॒कृ॒म
 तस्या॑व॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ यद्वि॒द्वा॑स॒श्चावि॑द्वा॑स॒श्चै॒न॒श्च॒कृ॒म
 तस्या॑व॒य॒ज॒न॒म॒सि॒ स्वाहा॥ ए॒न॒स ए॒न॒सोऽव॒य॒ज॒न॒म॒सि॒
 स्वाहा॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॒कृ॒म जि॒ह्वा॑या॒ गुरु॑म॒न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒ड॑नम्।
 अ॒रा॒वा॒ यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छु॒ना॒य॒ते तस्मि॑न्तदे॒नो व॑सवो॒ निधे॑त॒न्
 स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षी॑न्नमो॒ नमः॑। कामोऽकार्षी॑त्कामः करोति
 नाहं॑ करोमि कामः कर्ता नाहं॑ कर्ता कामः कार॒यि॒ता नाहं॑

कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति
नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥विराजहोममन्त्राः॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा५ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपान५ सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः।
तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेय५ सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्ति५ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः

सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां

विपा॒प्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑। आ॒त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं
 वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑। अन्तरा॒त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑
 ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑। परमा॒त्मा
 मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑।
 क्षु॒धे स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॒पासा॑य स्वाहा॑। वि॒वि॒ट्यै स्वाहा॑।
 ऋ॒ग्वि॒धाना॑य स्वाहा॑। क॒षो॒त्का॑य स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॒पा॒साम॑लं
 ज्येष्ठा॒म॒ल॒क्ष्मी॑र्नाशया॒म्यहम्। अ॒भू॒ति॒मसं॑मृद्धिं च॒ सर्वा॑न्निर्णुद
 मे पा॒प्मानं॑ स्वाहा॑। अन्न॑मय-प्राण॑मय-मनो॑मय-विज्ञान॑मय-
 मान॑न्दमय-मा॒त्मा मे॑ शु॒द्ध्यन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा
 भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑। ध्रु॒व॒क्षित॑ये स्वाहा॑। अ॒च्युत॑क्षित॑ये स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्ट॒कृ॒ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अध॑र्माय॑ स्वाहा॑। अ॒द्भ्यः
 स्वाहा॑। ओ॒ष॒धि॒व॒न॒स्प॒ति॒भ्यः स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षो॒दे॒व॒ज॒ने॒भ्यः स्वाहा॑। गृ॒ह्या॒भ्यः स्वाहा॑। अ॒व॒साने॑भ्यः

स्वाहा॥ अ॒व॒सान॑पतिभ्यः स्वाहा॥ स॒र्व॒भू॒तेभ्यः॑ स्वाहा॥
का॒माय॑ स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥ यदे॒जति॑ जग॒ति
यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने स्वाहा॥ पृथि॒व्यै स्वाहा॥
अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॥ सू॒र्याय॑ स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॥ नक्ष॑त्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॥ बृ॒हस्प॑तये॒ स्वाहा॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥
ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॥ स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ नमो॑ रु॒द्राय॑ पशु॒पत॑ये
स्वाहा॥॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॥ पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः।
म॒नुष्ये॑भ्यो॒ हन्ता॑। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥ प॒रमे॑ष्ठिने॒ स्वाहा॥ यथा
कू॒पः श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः। ए॒वा मे॑ अस्तु धा॒न्यः
स॒हस्र॑धार॒मक्षि॑तम्। धन॑धा॒न्यै स्वाहा॥ ये भू॒ताः प्र॑चर॑न्ति
दि॒वा न॑क्तं बलि॑मिच्छ॒न्तो वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः। तेभ्यो॑ बलि॑
पु॒ष्टिका॑मो ह॒रामि॑ मयि॒ पुष्टिं॑ पुष्टि॑पतिर्दधातु स्वाहा॥॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तथ्स॒त्यम्।
ओं तथ्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॥ अ॒न्तश्च॑रति॑ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां

विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व९ रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां९ समाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां९ समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म

आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायामपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायामुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य
 जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मासन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।

बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं

वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥९६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो
नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्ध्वं तदुराध्वं तस्मात्तपसि
रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते
। धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं
तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः
प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु

तस्माद्ग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
। न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति ।
तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दुं तपसा
सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन
शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दुच्छमो

भूतानां दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारः
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो
मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं
वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं
परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन
मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त

मान॒से स॒र्वं प्र॒ति॒ष्ठि॒तं तस्मा॑न्मा॒न॒सं प॑र॒मं व॑द॒न्ति । न्या॒स
इ॒त्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒त॒मः स्व॑य॒म्भुः
प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति॒ संव॒त्सरो॑ऽसावा॒दित्यो॑ य ए॒ष
आ॒दित्ये॑ पु॒रुषः॑ स प॑रमे॒ष्टी ब्र॒ह्मात्मा॑ । याभि॑रा॒दित्य॑स्तप॑ति
र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधि॒वनस्प॑तयः
प्रजा॑यन्त ओषधि॒वनस्प॑तिभि॒रन्नं॑ भव॒त्यन्ने॑न प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं
बले॑न॒ तप॑स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
मनी॑षया॒ मनो॑ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृतिः॑
स्मृत्या॑ स्मार्ः॑ स्मारे॑ण वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नात्मानं॑ वेदयति॑
तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्म॑नो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयो॒निः
स वा ए॒ष पु॒रुषः॑ पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒ सर्व॑मिदं प्रोतं
पृथि॑वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दि॒शश्चा॑वान्तरदि॒शाश्च॑ स वै
सर्व॑मिदं जग॒त्स च॑ भूतः॑ स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृ॒त ऋ॑त॒जा
रयि॑ष्ठा । श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॑ष्ठाद्वात्वा॑ तमे॒वं
मन॑सा हृ॒दा च॑ भूयो॑ न मृ॒त्युमु॑पयाहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्या॒समे॑षां
तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसु॒र्णवो॑ वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि

सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महस ओमित्यात्मानं
युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
यत्सायं प्रातरन्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दशपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च

मासाँश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदेवभूय एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय
आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।
आभवन्प्रभवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता
तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती

प्र॒पा सु॒म्पा तृ॒प्तिस्तृ॒पय॑न्ती॥२॥

का॒न्ता का॒म्या का॒मजा॒ताऽऽयु॑ष्मती का॒मदु॒घा॑।
अ॒भि॒शा॒स्ताऽनु॑म॒न्ताऽऽनु॑न्दो मोदः प्रमोदः। आ॒सा॒दय॑न्निषा॒-
दय॑न्त्स॒साद॑नः स॒सन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वयि॑ष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभिजय॑न्त्सु॒-
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्रमोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॑ण॒रजाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑दभिजित्।
आ॒र्द्रः पि॒न्व॒मानो॑ऽन्न॒वान्न॑स॒वानि॑रा॒वान्। स॒र्वो॒षधः स॑म्भ॒रो
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जिरम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः फ॒णो
द्रव॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शीयाञ्ज॒वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्यो॑ऽति॒रात्रो॑ द्वि॒रात्र॑स्त्रि॒रात्र॑श्चतू॒रात्रः॑। अ॒ग्नि॒र्ऋ॒तुः सूर्य॑
ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो म॒हान्कः॥४॥

भूर्ग्नं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
 भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं च।
 प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद।
 स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं
 च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च
 लोकान्त्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामंचैषीः।
 चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।
 यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
 श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
 सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्ने
 च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
 ज्योतिर्यददावुदेति। तपंसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते

ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो
मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां
दिशि महीयंसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश
आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि।
चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावां। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्धस्धस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः।
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारया रात्र्या समंच। रात्र्या

प्रसारय। अहा समच। कामं प्रसारय। काम२ समच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्याववृथस्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा स२सृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते
स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये
स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा।
ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।
सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय

स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा॥ स॒ऽसर्पाय॒ स्वाहा॑
क॒ल्याणाय॒ स्वाहा॑॥ अ॒र्जुनाय॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धारा॑ऽत्यन्धो
अ॒र्षति॑। अ॒हिर्ह जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अ॒त्यो न
क्रीड॑न्न॒सर॒द्वषा॒ हरिः॑। उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽसि मृत्यवे॑ त्वा जुष्टं
गृह्णामि। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मृत्यवे॑ त्वा। अ॒प॒मृत्यु॑मप॒क्षुध॑म्।
अ॒पेतः॑ श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो अ॒ग्र आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ः
स॒ह॒स्रि॒णम्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृत्यो॒ मर्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॒नव॑य॒जाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृतभ॒क्षः।
तस्य॑ ते मृत्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूतस्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑
वाक्। अ॒सा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्र॒न्दयि॑तर॒पान॑।
अ॒सा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒पा॒दा॒शो मनः॑।
अ॒सा॒वेहि॑। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॒ श्रोत्र॑। अ॒सा॒वेहि॑॥१५॥

सुह॒स्तः सु॒वा॒साः। शू॒षो ना॒मा॒स्य॒मृ॒तो म॒र्त्येषु॑। तं त्वा॒ऽहं
तथा॒ वेद॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॒तः। वा॒ग्घृ॒दये॑। हृ॒दयं॑
मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। वा॒यु॒र्मे प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि।
सू॒र्यो मे॒ चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॒र्हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑।
अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। च॒न्द्र॒मा मे॒ मन॑सि श्रि॒तः॥१७॥

म॒नो हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। दि॒शो
मे॒ श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्र॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑
ब्र॒ह्म॒णि। आ॒पो मे॒ रेत॑सि श्रि॒ताः॥१८॥

रे॒तो हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। पृ॒थि॒वी
मे॒ शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑र हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑।
अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। ओ॒षधि॑व॒न॒स्प॒तयो॑ मे॒ लोम॑सु श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि।
इ॒न्द्रो मे॒ बले॑ श्रि॒तः। बल॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑।
अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि। प॒र्जन्यो॑ मे॒ मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मू॒र्धा हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑। अ॒मृतं॑ ब्र॒ह्म॒णि।
ई॒शा॒नो मे॒ मन्यो॑ श्रि॒तः। म॒न्युर्हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृ॒ते॑।

अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्।
वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ

सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण
इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति
होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः।
यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्।
अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे
समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां
सावित्रे संवदते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा
असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै
तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह।

संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥ २८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥ २९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥ ३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनुको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजंगाम। तं होचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति॥ ३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य

ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒५सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒५सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒५ ह॒
वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वा॒गसी॑ति। अ॒यम॒ह॒५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह॒ गौत॑मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॒त्वाऽधो॑
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीर्गौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॑द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॑ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तम्। य ए॒वं
वेद॑। श्रि॒या है॒वाभि॑षि॒च्यते॑। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑

पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॒ निषे॑दुः। यस्तं न वेद॑
कि॒मृचा॑ क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॑दुस्त इ॒मे समा॑सत् इति॑। न
ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽ॒र्थोऽस्ति॑। यः सा॑वि॒त्रं
वेद॑॥ ३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॑वच॒क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानं॒ स्वर्गे॑ लो॒क
ए॑ति। वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यत्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः।
स्व॒र्गे लो॒क ए॑ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वेद॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ स॒माज॑गाम।
त॒ ९ हो॑वाच। एहि॑ सावि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॒रयि॑ष्णु॒रमृ॑ता॒थ्सम्भू॑त इति॑। ए॒ष वा॒व स॑ सा॒वि॒त्रः। य ए॒ष
त॑पति। एहि॒ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वैनं॑ तदु॒वाच॥ ३७॥

[९]

इ॒यं वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः
पूर्व॑पक्षापर॒पक्षयो॑ रात्र॑यः। ता म॑धुकृ॒तः। यान्य॑हा॒नि। ते
म॑धुवृ॒षाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृ॒तश्च॑ मधुवृ॒षाश्च॑ वेद॑।
कुर्व॑न्ति॒ हास्ये॑ता अ॒ग्नौ मधु॑। नास्ये॑ष्टापूर्तं ध॑यन्ति। अथ॒ यो
न वेद॑॥ ३८॥

न हा॑स्यै॒ता अ॒ग्नौ म॒धु॑ कुर्वन्ति। ध॒यन्त्य॑स्येष्टा॒पूर्तम्। यो ह॑
वा अ॒होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति।
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृ॒ष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पू॒र्वप॒क्षस्या॑-
होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒स्तुतं॑ वि॒ष्टुतं॑ सु॒ता
सु॒न्वती॑ति। ए॒ताव॑नुवा॒काव॑परप॒क्षस्या॑होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि।
नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑॥३९॥

यो ह॑ वै मु॒हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। न मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति।
चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता सं॒विता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑-
म॒न्तेति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का मु॒हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि। न
मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॑ वा
अ॒र्धमा॑सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेया॑नि वेद॑।
ना॒र्धमा॑सेषु न मासेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं॑ पवयि॒ष्यन्त्सह॑-
स्वा॒न्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॑णर॒जा इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का
अ॒र्धमा॑सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेया॑नि॥४०॥

ना॒र्धमा॑सेषु न मासेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॑
वै य॑ज्ञक्रतूनां च॒र्तूनां च॑ संवत्सरस्य च नाम॒धेया॑नि वेद॑।

न यंज्ञक्र॒तुषु॒ नर्तुषु॒ न संव॑त्सर॒ आर्ति॑माच्छति। अ॒ग्निष्टो॑म
उ॒क्थ्योऽ॑ग्नि॒र्ऋतुः॒ प्र॒जाप॑तिः संव॑त्सर॒ इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का
यंज्ञक्र॒तूनां॑ च॒र्तूनां॑ च॒ संव॑त्सर॒स्य॑ च॒ नाम॑धेया॒नि॥४१॥

न यंज्ञक्र॒तुषु॒ नर्तुषु॒ न संव॑त्सर॒ आर्ति॑माच्छति। य ए॒वं
वेद॑। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्तान्॑ वेद॑। न मु॑हूर्तानां॑
मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ते वै मु॑हूर्तानां॑
मु॒हूर्ताः। न मु॑हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒
यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॒ भूत्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। ए॒वमे॒वैतान्क्षे॑त्रज्ञो
भूत्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। स ए॒तेषा॑मे॒व संलो॑कता॒ऽ
सायु॑ज्यमश्रुते। अप॑ पुनर्मृत्युं ज॑यति। य ए॒वं वेद॑॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑।
अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चि॑त्स्व॒ लो॒कं न॒ प्रति॑प्रजा॒नाति॑।
अ॒ग्निमु॑ग्धो ह॒ैव धू॑मता॒न्तः। स्व॒ लो॒कं न॒ प्रति॑प्रजा॒नाति॑।
अथ॒ यो ह॒ैवैतम॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वेद॑। स ए॒वास्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑।
आ॒त्मानं॑ वेद॑। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॒जाना॑ति। ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तथ्सा॒वित्रः॑।
स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति। अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॒युग्भिः॑
क्रिय॑ते। इति॒रा॒त्राया॑दीक्षिषत। इति॒रा॒त्राय॑ व्रतमुपा॒गुरि॑ति।
तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑। धी॒तं
हैव॑ स शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। अथ॒ यो है॒वैत॑मग्निं॒ सा॒वित्रं॑
वेद॑॥४४॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑।
अधी॑तं॒ हैव॑ स शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह
त्रि॒भिरायु॑र्भिर्ब्रह्म॒चर्य॑मु॒वास॑। तं ह॒ जीर्णि॑ः स्थ॒विर्
शया॑नम्। इन्द्रं॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्ते
चतु॑र्थमायु॒र्दद्या॑म्। किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्रह्म॒चर्य॑मे॒वैने॑न
चरे॑यमि॒ति हो॑वाच॥४५॥

तं ह॒ त्री॒न्गिरि॑रूपा॒नवि॑ज्ञा॒तानि॑व द॒र्श॒यां च॑कार। तेषां॑
है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिना॑ऽऽदे॒। स हो॑वाच। भ॒रद्वा॑जेत्या॒मम्र्य॑। वेदा॒
वा ए॒ते। अ॒नन्ता॑ वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॑भिरायु॒र्भिर॑न्व॒-
वोच॑थाः। अथ॒ त इ॒तर॑दन॒नूक्त॑मे॒व। ए॒हीमं॑ वि॒द्धि। अ॒यं वै
सर्व॑वि॒द्येति॑॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं
वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद।
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यः
सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि
नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति।
य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण
एव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा
एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः
शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति।
तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता।
तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑
दे॒वतया॑ऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॒तम्। तेज॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॒तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑द॒म॒न्तः।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॑तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य

भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥७॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य
जनयि॒तृ। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥८॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑
य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥९॥

द्यौ॑र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्री विश्व॑स्य
जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ऽसि दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॑ति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य

भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य
भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॑ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॑न्यक्षि॒तानि॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द॥१३॥

सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्रति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य
भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॒तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा

सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तुषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य

प्रति॑ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यौ। ते
वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अ॒क्षिते॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्था॑न्नदु॒घो यु॒ष्मासु॑।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे
का॒मदु॒घा अ॒क्षिताः॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१९॥

रा॒डंसि॑ बृ॒हती॑ श्री॒रसी॒न्द्रप॑त्नी॒ धर्म॑पत्नी। वि॒श्वं
भू॒तम॑नु॒प्रभू॑ता। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं
वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्री। तां
त्वो॒प॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षिताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥२०॥

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑
धा॒मा॒मृत॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं

भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु
श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा
विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्।
एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु

श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः
पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा
अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु
श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्।
द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंश-
स्त्रिंशाः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम
इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो
रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
द्युमैर्वाजेभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी।
अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे
देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः।
वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
 तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
 सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
 मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
 बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
 रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
 प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
 स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तर्षयः सप्त
 धाम प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
 घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं
 देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासन्ति। दक्षिणा
 दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
 दिशोऽभिदासन्ति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स

दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति॥ ३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति। इयं दिक्।
अदितिर्देवता। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासंति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे
कामान्त्समर्धयतु॥ ३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
असावेहि। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॑ स्या॒म पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥ ३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्रे। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चि॒तिमा॑पूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि सश्चि॒तश्चा॑स्यग्रे। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्यग्रे।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी त्वा॑
बृह॒स्पतिः॑। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥ ३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः।
 सोमः॑ श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा
 रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः
 इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।
 अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी।
 स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।
 अग्निः॑ होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः
 समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा
 निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति
 विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।
 इषः॑ स्तोतृभ्य आभर। पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्।
 पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानुरः सहसा पृष्ठो अग्निः।
 स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।

तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यथ्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स९ ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीया९सो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्त९ ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।

अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस। तं ह कुमारं सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तं ह परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तं ह स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति

प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमा२ रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृह उवासा। तमागत्य पप्रच्छ। कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमा२ रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते नाक्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपंचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स

हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। ताः स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वाः सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां
प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं ह्वीनाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेकै पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।
उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा

कुर्यात्। ए॒तम॒ग्निं कामे॑न॒ व्य॑र्धयेत्। स ए॑नं॒ कामे॑न॒ व्यृ॑द्धः।
कामे॑न॒ व्य॑र्धयेत्। सौ॒म्ये वा॒वैन॑म॒ध्वरे चि॑न्वी॒त। यत्र॑ वा॒
भूयि॑ष्ठा आहु॑तयो हू॒येरन्। ए॒तम॒ग्निं कामे॑न॒ सम॑र्धयति। स
ए॑नं॒ कामे॑न॒ समृ॑द्धः॥५०॥

कामे॑न॒ सम॑र्धयति। अथ॑ है॒नं पु॒रर्ष॑यः। उ॒त्तर॑वे॒द्यामे॒व
स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति।
योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ है॒नं
वा॒युर्ऋ॑द्धि॒कामः॥५१॥

य॒थान्यु॒त्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोत्। या॒मिदं
वा॒युर्ऋ॑द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोति॑। या॒मिदं वा॒युर्ऋ॑द्धः। योऽ॒ग्निं
ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ है॒नं गो॒बलो
वा॒र्ष्णः पु॒शुका॑मः। पा॒ङ्कमे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पु॒रस्ता॑त्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑ण॒तः। प॒ञ्च प॒श्चात्। प॒ञ्चोत्तर॑तः। ए॒कां मध्ये॑।
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
योऽ॒ग्निं ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ है॒नं
प्र॒जाप॑ति॒र्ज्यैष्ठ्य॑कामो यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृत्त॑मे॒व

चिक्रे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्या-
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा

यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि
प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति
स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधाय। चितिकृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजंयति।
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
तयाऽभिजंयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
तया लोकमभिजंयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्थ्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्थ्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ

चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं॑ ता अङ्गिर॑स्तमा॒ऽश्याम् तं काम॑मग्ने॒। आशा॑नां त्वा
विश्वा॑ आशाः॒। अनु॑ नो॒ऽद्यानु॑मतिरन्विद॑नुमते॒ त्वम्। कामो॑
भूतस्य॑ काम॒स्तदग्ने॑। ब्रह्म॑ जज्ञानं पि॒ता वि॒राजाम्। यज्ञो॑
रा॒योऽयं यज्ञः॑। आपो॑ भ॒द्रा आदित्प॑श्यामि। तुभ्यं॑ भरन्ति॒ यो
दे॒ह्यः। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेण प्राणापा॒नौ। ह॒व्य॒वाह॑ः॒ स्वि॑ष्टम्॥१॥

[१]

दे॒वेभ्यो॑ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभवत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभूत्। तमन्वि॑च्छेति।
तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒र्नान्वि॑न्दत्।
तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-
त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै ना॑म। ता इष्ट्य॑ इत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण।
प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशाँऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु
वा आशाँऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनुं
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्याऽऽशा भवति।
अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनुं
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा

कामाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते ब्रह्म॑णा वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒
वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामाय॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामाय॑ स्वाहा
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒
वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामाय॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जुहो॑ति । अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहा॑
 य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑ ॥ ६ ॥

तमापोऽब्रुवन् । प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः ।
 वयमु वा आपः स्मः । अस्मान्नु यजस्व । अथ त्वयि
 सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते । अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति ।
 स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत् ।
 अद्ध्यश्चरुम् । अनुमत्यै चरुम् । ततो वै तस्मिन् सर्वे
 कामा अश्रयन्त । अनु स्वर्गं लोकमविन्दत् । सर्वे ह वा
 अस्मिन् कामाः श्रयन्ते । अनु स्वर्गं लोकं विन्दति । य
 एतेन हविषा यजते । य उ चैनदेवं वेद । सोऽत्र जुहोति ।
 अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा । अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा । स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति ॥ ७ ॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत् । प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति । अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि । मां

नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिः हरिष्यन्ति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिः हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि।
 अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
 चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै

स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥ स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः।
दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति।
कामो॑ द्वि॒तीया॑म्। ब्रह्म॑ तृ॒तीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आपः॑
पञ्च॒मीम्। अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्ध॒ष्ठीम्। अनु॑वित्तिः सप्त॒मीम्। अनु॑
ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के
भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रः
समृ॑द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑म॒ग्र आय॑न्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्वि॑न्दन्।
तप॑सा स॒पत्न्या॑न्प्रणु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति।
प्रथ॑म॒जं दे॒वः ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्रह्म॑ पर॒मं तपो॑
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्रथ॒मः
सम्ब॑भूव। श्रद्ध॒या दे॒वो दे॒वत्व॑म॒श्रुते॑। श्रद्धा॑ प्र॒तिष्ठा॑ लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना।
श्रद्धा देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा।
तां श्रद्धां हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु।
ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यं हविरिदं
जुषाणम्। यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम
हविषा घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारां बहुधा

दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधिंतां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो
ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१६॥

त॒ ॐ श्रद्धाऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते श्रद्धया॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
श्रद्धाऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्या श्रद्धा॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। श्रद्धा॒यै च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्या श्रद्धाऽभ॑वत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा
अ॒स्य श्रद्धा॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ श्रद्धा॒यै स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१७॥

त॒ ॐ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्राम्य॑सि।
अ॒हमु॑ वै स॒त्यम॑स्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्य ॐ
स॒त्यं भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्य॑सीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं नि॒र॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै
च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्य ॐ स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं
लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य ॐ ह॒ वा अ॒स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं
लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै

स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑
स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा
अ॒स्य॒ मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑॥ अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
चरण॑मस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। चरण॑ाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं चरण॑मभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा
अ॒स्य॒ चरणं॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑

स्वाहा चरणाय स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा॥
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥ २०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाघा
अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमा रक्षति। श्रद्धा द्वितीयाम्।
सत्यं तृतीयाम्। मनश्चतुर्थाम्। चरणं पञ्चमीम्। अनु ह वै
स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि।
पष्ठौहीवरा दद्यात्कृ५ सं च। स्त्रियै चाऽऽभार५ समृद्धौ॥ २१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः।
नैन५ शप्तम्। नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥ २२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।
महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः

कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वैषजम्। एषा पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दरुशे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनपब्रवः सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ। एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः। प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदंश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदंश्च पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यंश्च। यथावकाशं ग्रहान्। यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि
वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स सत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयित्व्यान्
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति। एते
वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयित्व्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य
वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥
यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।

सा॒ष्टि॒ताः॑ स॒मान॒लो॒क॒ता॒मा॒प्नो॒ति। य ए॒त॒म॒ग्निं॑ चि॒नु॒ते।
य उ॑ चैनमे॒वं वे॒द। ए॒त॒दे॒व सा॒वि॒त्रे ब्रा॒ह्म॒णम्। अथो॑
नाचि॒के॒ते॒॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृ॒तं यच्च॑ म॒र्त्यम्। यच्च॑ प्राणि॒ति यच्च॑ न। सर्वा॒स्ता
इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒म॒दु॒घा द॒धे। तेन॑ र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॒णा।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः।
सर्वं॑ न स्त्री॑पु॒मं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्त॒ ऊ॒षाः प॒शूना॑म्।
पृ॒थि॒व्यां पु॒ष्टि॑र्हि॒ताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तीः सि॒क॒ताः सर्वाः॑।
अ॒प्स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॒ताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तीः शर्क॑रा धृ॒त्यै।
अ॒स्यां पृ॒थि॒व्याम॒धि॥ ३६॥

सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृ॒थि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठा॒सु
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तीर्वी॒रु॒धः सर्वाः॑। वि॒ष्टि॑ताः
पृ॒थि॒वीम॒नु। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तीरोष॑धीः सर्वाः॑। वि॒ष्टि॑ताः
पृ॒थि॒वीम॒नु। सर्वा॒स्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वसुः सीसुः सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९॥

सर्वास्ताः। सर्वसुः हिरण्यसुः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वसुः सुवर्णसुः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥ ४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च
 केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
 याः प्रजाः॥ ४१॥

गन्ध॑र्वा॒प्स॒रसं॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लिलान्।
अ॒न्तरि॑क्षे॒ प्रति॑ष्ठितान्। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लिलान्।
स्था॒वराः प्रो॒ष्या॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ धुनि॑ः
सर्वा॑न्ध्व॑सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्म॒रीची॑न् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑।
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्थ॒स्तनयि॑बून्। ह्रा॒दुनी॑र्यच्च॑
शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑। सर्व॑म॒प्सुच॑रं च॒
यत्। सर्वा॑स्ताः॥४३॥

याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त
प्रा॑स॒चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च॑
व॒र्षन्ति॑ वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॑स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्रति॑ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ःसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॑क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम्।
मि॒त्रं वरु॑णं भ॒गम्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्रद्धां॑ तपो॒ दमम्॑। नाम॑
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा उप॑ काम॒दुघा॑
दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा

सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॒न्दिवः॑ सर्वा॒न्दे॒वान्दिवि॑। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॒र्षि॑णा॒ तेन॒
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वि॒त॒ता रोच॑ने दि॒वि। सर्वा॒स्ताः। ऋचो॑ यजू॑षि॒
सा॒मा॒नि॥४६॥

अ॒थ॒र्वाङ्गि॑रसं॒श्च ये। सर्वा॒स्ताः। इति॑हा॒सपु॑रा॒णं च॑।
स॒र्पदे॒वज॑ना॒श्च ये। सर्वा॒स्ताः। ये च॑ लो॒का ये च॑लो॒काः।
अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॑ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म॒।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्धमा॒साश्च॑
के॒वलान्। सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॑रं
च॒ के॒वलम्। सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तं सर्वं॑ भ॒व्यम्।
यच्चा॒तोऽधि॑भविष्यति। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॒र्षि॑णा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
 अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
 ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये
 अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति
 सूर्यः। ऋग्भ्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी
 हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा
 हैव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं
 क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
 पूर्वं पूर्वेभ्यो वचं एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः।
 पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः
 सत्रमासत॥५०॥

तप आसीद्ब्रह्मपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्।
 सहस्रं परिवत्सुरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
 भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं

सिषासताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्रति॒प्राति॑ष्ठदध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्या ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्ध॒मा॒साश्च
मा॒साश्च। च॒म॒साध्व॑र्यवोऽभवन्। अ॒शः॑ स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑वद्यशः। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शा॒स्ताऽऽसी॑त्।
यद्वि॑श्व॒सृज॒ आस॑त॥५२॥

ऊ॒र्गाजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒व॒गो॒पः सहो॑ऽभवत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-
द्वा॒व्णः। यद्वि॑श्व॒सृज॒ आस॑त। अ॒प॒चि॒तिः पो॒त्रीया॑मयजत्।
ने॒ष्ट्रीया॑मयज॒त्त्विषिः॑। आ॒ग्नी॑द्वा॒द्विदुषी॑ स॒त्यम्। श्र॒द्धा
है॒वाय॑ज॒थ॒स्वय॑म्। इ॒रा प॒त्नी वि॒श्व॒सृजा॑म्। आ॒कू॒तिर॑पिन-
डु॒विः॥५३॥

इ॒ध्मः॑ ह॒ क्षुच्चै॑भ्य उ॒ग्रे। तृ॒ष्णा चाऽऽव॑हतामु॒भे। वा॒गे॒षाः
सु॒ब्र॒ह्म॒ण्याऽऽसी॑त्। छ॒न्दो॒यो॒गान् वि॑जान॒ती। क॒ल्प॒त॒त्राणि॑
तन्वा॒नाऽहः॑। स॒ऽस्थाश्च॑ स॒र्वशः॑। अ॒हो॒रा॒त्रे प॑शुपा॒ल्यौ।
मु॒हूर्ताः प्रे॒ष्या अभ॑वन्। मृ॒त्युस्तद॑भवद्वा॒ता। श॒मि॒तो॒गो वि॒शां
पतिः॑॥५४॥

वि॒श्व॒सृजः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॒

यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
 नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
 योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं
 सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
 नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
 पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
 पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
 एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
 वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
 तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये
 चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
हरिः ॐ॥

